

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет екологічної безпеки, інженерії та технологій
Кафедра аерокосмічної геодезії та землеустрою**

ДОПУСТИТИ ДО ЗАХИСТУ
Завідувач випускової кафедри
_____ Юрій ВЕЛИКОДСЬКИЙ
«__» _____ 2021 р.

**ДИПЛОМНА РОБОТА
(ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА)
ВИПУСКНИКА ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ МАГІСТР
ЗА СПЕЦІАЛЬНІСТЮ 193 «ГЕОДЕЗІЯ ТА ЗЕМЛЕУСТРІЙ»**

**Тема: «Нормативно-правові аспекти соціально-економічних відносин
землекористувань в Україні»**

Виконавець: студент групи 201-Мз Мокроусов Олександр Максимович

Керівник: д.е.н., доцент Белоусова Наталія Володимирівна _____

Консультант розділу «Охорона навколишнього середовища»

д.т.н., професор Дудар Тамара Вікторівна _____

Консультант розділу «Охорона праці»:

асистент Якимець Ірина В'ячеславівна _____

Нормоконтролер: _____ к.е.н., доцент Стецюк Михайло Петрович

КИЇВ 2021

НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет екологічної безпеки, інженерії та технологій
Кафедра аерокосмічної геодезії та землеустрою
Спеціальність 193 «Геодезія та землеустрій»
Освітньо-професійна програма «Землеустрій та кадастр»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

_____ (Юрій ВЕЛИКОДСЬКИЙ)

« ____ » _____ 2021 р.

ЗАВДАННЯ

**на виконання дипломної роботи
Мокроусова Олександра Максимовича**

1. Тема роботи «Нормативно-правові аспекти соціально-економічних відносин землекористувань в Україні», затверджена наказом ректора від «11» жовтня 2021р. № 2208/ст.

2. Термін виконання роботи: з 11.10.2021 р. по 31.12.2021 р.

3. Вихідні дані роботи: законодавча та нормативно-правова база у сфері управління, охорони та контролю використання земель, публікації та наукові статті за тематикою роботи.

4. Зміст пояснювальної записки: пояснювальна записка складається зі вступу, п'ятих розділів, висновків, загального висновку, додатків та списку використаних джерел. Аналітичний огляд літературних джерел, законодавчої та нормативно-правової бази з тематики диплому. Система земельних відносин та її функціонування в сучасних умовах. Управління земельними ресурсами в умовах децентралізації влади. Шляхи удосконалення земельних відносин в умовах децентралізації влади. Охорона навколишнього середовища. Охорона праці.

5. Перелік обов'язкового ілюстративного матеріалу: таблиці, рисунки, діаграми, графіки.

6. Календарний план-графік

№ з/п	Завдання	Термін виконання	Підпис керівника
1	Опрацювати методичну рекомендовану літератури за темою дипломної роботи	11.10.2021-24.10.2021	
2	Провести аналіз нормативно – правових та соціально-економічних аспектів бази земельних відносин	25.10.2021-27.10.2021	
3	Висвітлити основні теоретичні аспекти земельних відносин	28.10.2021-30.10.2021	
4	Обґрунтувати методологію управління земельними ресурсами в умовах децентралізації влади	01.11.2021-12.11.2021	
5	Визначити напрями удосконалення земельних відносин в умовах децентралізації влади	13.11.2021-25.11.2021	
6	Опрацювати завдання з охорони навколишнього природного середовища	26.11.2021-04.12.2021	
7	Виконати розрахунки з охорони праці	05.12.2021-07.12.2021	
8	Оформлення літератури. Підготовка презентації та доповіді	08.12.2021-15.12.2021	
9	Оформити результати дослідження	17.12.2021-20.12.2021	

7. Консультанти з окремих розділів:

Розділ	Консультант (посада, П.І.Б)	Дата, підпис	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Охорона навколишнього середовища	д.т.н., професор Дудар Тамара Вікторівна		
Охорона праці	асистент Якимець Ірина В'ячеславівна		

Дата видачі завдання: «11» жовтня 2021 р.

Керівник дипломної роботи: _____ Белоусова Н.В.

Завдання прийняв до виконання: _____ Мокроусов О.М.

РЕФЕРАТ

Дипломна робота на тему: «Нормативно-правові аспекти соціально-економічних відносин землекористувань в Україні» містить: 114 сторінок, 23 рисунки, 12 таблиць, 55 використаних джерел.

Об'єктом дослідження є земельні відносини в Україні.

Предметом дослідження є нормативно-правові аспекти соціально-економічних відносин в землевпорядній сфері України.

Мета дипломної роботи: дослідити нормативно-правові аспекти сучасного соціально-економічного стану земельних відносин у розрізі земельного реформування та формування моделі децентралізації влади в Україні.

Методи дослідження: абстрактно-логічний, аналогій та порівнянь, економіко-статистичний, нормативно-правовий, історичний, метод аналізу та синтезу, індукції та дедукції, екстраполяції, монографічний, обробки літературних джерел.

Основними характеристиками об'єкта дослідження є стан контролю за використанням та охороною земель в рамках моделі децентралізації влади в Україні.

Висновок. Матеріали дипломної роботи рекомендується використовувати при розробці, створенні та вдосконаленню ефективної системи нормативно-правових та соціально-економічних аспектів у сфері земельних відносин в Україні, у навчальному процесі та в практичній діяльності фахівців науково-дослідних та проектних інститутів. Прогнозні припущення щодо розвитку об'єкта дослідження – подальше збільшення ролі територіальних громад із наданням їм права самим розпоряджатися землями, які перебувають як у межах населених пунктів, так і поза ними.

ЗЕМЕЛЬНІ ВІДНОСИНИ, РОЗВИТОК ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН,
НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ, СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ
АСПЕКТИ, ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ВЛАДИ.

ЗМІСТ:

ВСТУП	8
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АСПЕКТІВ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН У ПРОЦЕСІ СУЧАСНОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ В УКРАЇНІ	12
1.1. Поняттєво-теоретична основа земельних відносин	12
1.2. Нормативно-правове регулювання процесів землекористування	15
1.3. Характеристика землевпорядних суб'єкт-об'єктних аспектів в Україні	26
1.4. Оціночні соціально-економічні показники розвитку земельних відносин в Україні	33
Висновки до I розділу	35
РОЗДІЛ II. ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ВЛАДИ ЯК СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА СКЛАДОВА УПРАВЛІННЯ ЗЕМЕЛЬНИМИ РЕСУРСАМИ В УКРАЇНІ	37
2.1. Правові засади формування цілей децентралізації влади	37
2.2. Зарубіжний досвід розвинених країн світу	48
2.3. Потенціал використання земельних ресурсів територіальних громад в сфері соціально-економічних відносин	53
2.4. Повноваження органів місцевого самоврядування в сфері земельних відносин	57
Висновки до II розділу	63
РОЗДІЛ III. ЗАКОНОДАВЧЕ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ	64
3.1. Перспективно-планувальний проект розвитку землевпорядної сфери в сучасних умовах децентралізації влади	64
3.2. Оцінка соціально-економічних ризиків у земельних відносинах	

територіальних громад	71
3.3. Перспективи розвитку земельних відносин в Україні в умовах реформування	74
Висновки до III розділу	80
РОЗДІЛ IV. ОХОРОНА НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА	84
4.1. Аналіз антропогенного навантаження на ґрунти	84
4.2. Дослідження міжнародних та національних законодавчо-правових актів щодо збереження та захисту ґрунтів	86
4.3. Заходи збереження та раціонального використання ґрунтів	88
Висновки до IV розділу	91
РОЗДІЛ V. ОХОРОНА ПРАЦІ	92
5.1. Вступ до розділу охорони праці	92
5.2. Аналіз шкідливих та небезпечних виробничих чинників	96
5.3. Розробка заходів з охорони праці	98
5.4. Пожежна безпека	99
5.5. Розрахунок кратності повітрообміну при вентиляції виробничого приміщення	101
Висновки до V розділу	104
ВИСНОВОК	105
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	109

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ, СКОРОЧЕНЬ І ТЕРМІНІВ

КУ – Конституція України;

ЗУ – Закон України;

ЗКУ – Земельний кодекс України;

ГОСТ – Государственный стандарт (Державний стандарт);

КМУ – Кабінет Міністрів України;

ПКМ - постанова Кабінету Міністрів

ВСТУП

Актуальність теми. Історично склалось, що земля була і залишається базовим об'єктом економічної системи в Україні, де земельні відносини тісним чином переплвтаються у загальній соціально-економічній структурі, займаючи відповідне місце у їх фундаменті. Така схематика є регулятором усієї сукупності суспільних зв'язків, включаючи соціально-демографічну, політичну, екологічну та інші складові просторового розвитку суспільства. При визначенні економічного рівня тієї чи іншої країни, основне місце займало і по тепер займає питання земельних відносин (форм власності на землю, взаємовідносин між суб'єктами, законодавчими актами).

За період проведення земельної реформи, з'ясувалась недосконалість державного регулювання земельних відносин, а відсутність цілеспрямованості у даному процесі загострили природно-ресурсні та соціально-економічні проблеми забезпечення сталого розвитку держави та її регіонів.

Диспропорційність адміністративно-територіального устрою обумовила нераціональну територіальну організацію влади. Більшість територіальних громад подрібнені і мають надзвичайно слабку матеріальну та фінансову базу. Надлишок повноважень на регіональному рівні призводить до того, що місцеве самоврядування не розвивається, а деградує. Вирішення даної проблеми можливо шляхом децентралізації влади, яка спрямована на забезпечення спроможності органів місцевого самоврядування та побудова ефективної системи територіальної організації влади та надасть можливості для розвитку всього державного простору на основі пріоритету повноважень громад, що об'єднують жителів міст, селищ, сіл.

Тому заходи земельної реформи, щодо створення системи раціонального використання та охорони земель в нинішніх умовах децентралізації, мають бути зорієнтовані на створення раціональної системи землекористування на основі переходу до методів економічного та соціального регулювання земельних відносин і передачі частини повноважень у сфері земельних ресурсів органам місцевого самоврядування і територіальних громад, з урахуванням

законодавчої і нормативно-правової бази. Саме тому, тема даного дослідження є достатньо актуальною на сьогодні та перспективною для подальшого вивчення та науково-практичного дослідження.

Мета та завдання роботи. Метою даного магістерської роботи є дослідження нормативно-правових аспектів сучасного соціально-економічного стану земельних відносин, у розрізі земельного реформування та формування моделі децентралізації влади в Україні.

Поставлена мета обумовила необхідність вирішення наступних **завдань**:

- проаналізувати сучасний стан земельних відносин в Україні;
- дослідити нормативно-правові та соціально-економічні аспекти земельних відносин в Україні;
- охарактеризувати правові засади децентралізації та здійснити системний аналіз законодавчої бази;
- проаналізувати процес децентралізації розвинених країн світу;
- оцінити сучасний стан децентралізації з огляду на складне внутрішньополітичне становище в Україні;
- визначити проблеми та перспективи розвитку земельних відносин в Україні в умовах реформування.

Об'єктом дослідження є земельні відносини в Україні.

Предметом дослідження є нормативно-правові аспекти соціально-економічних відносин в землевпорядній сфері України.

Методи дослідження. Реалізація мети та завдань дослідження здійснювалася шляхом комплексного поєднання загальнонаукових і спеціальних методів, зокрема: абстрактно-логічний метод використовувався для вдосконалення порівняльно-категорійного апарату при визначенні основних складових нормативно-правових та соціально-економічних аспектів у сфері земельних відносин; метод аналогій та порівнянь – в процесі вивчення зарубіжного досвіду та його порівняння з сучасною практикою в Україні, а також при дослідженні динаміки розвитку земельних, соціальних та

економічних відносин в Україні; економіко-статистичний при вивченні факторів і процесів, які впливають на економічний стан; нормативно-правовий – для виявлення суперечностей у нормативно-правовому забезпеченні реалізації земельних відносин; історичний – під час аналізу етапів земельних відносин та децентралізації влади; метод аналізу та синтезу – для вивчення нормативно-правових та соціально-економічних аспектів земельних відносин в Україні за допомогою практичного розчленування його на складові елементи та земельних відносин як єдиної цілісної системи; метод індукції та дедукції застосовувався для аналізу тенденцій розвитку земельних відносин в Україні в умовах реформування; метод екстраполяції – для оформлення висновків і рекомендацій викладеного матеріалу, а також монографічний метод та метод обробки літературних джерел.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у поглибленні нормативно-правих та соціально-економічних аспектів земельних відносин, теоретико-методологічних засад та розробці практичних рекомендацій щодо аспектів формування моделі децентралізації влади в Україні.

Практичне значення отриманих результатів. Існуюча в Україні система нормативно-правових та соціально-економічних аспектів в галузі земельних відносин є суперечливою. Сьогодення потребує створення дієвої системи державних органів, що покликані здійснювати контроль і нагляд за дотриманням чинного законодавства. Тому, результат магістерської роботи має важливе практичне значення для подальшої роботи по створенню та вдосконаленню ефективної системи нормативно-правових та соціально-економічних аспектів в сфері земельних відносин в Україні.

Одним із основних завдань реформи децентралізації є посилення ролі територіальних громад із наданням їм права самостійно розпоряджатися землями, які перебувають як у межах населених пунктів, так і поза ними. У магістерській роботі досліджено тенденції розвитку правових аспектів реформи децентралізації у сфері земельних відносин. Проаналізовано проблеми законодавчого забезпечення земельної реформи.

Особистий внесок випускника – дипломна робота є самостійною науково-дослідною працею. Основні ідеї дослідження і розробки, що виконані в межах дипломної роботи, в тому числі й ті, що характеризують наукову новизну, методологічні засади та методичні підходи до вирішення завдань, практичне значення одержаних результатів, удосконалено здобувачем.

Структура магістерської роботи. Магістерська робота складається зі вступу, 5 розділів, висновків до розділів, висновку та списку літератури. Загальний обсяг роботи становить 114 сторінок. В роботі використано: 23 рисунка, 12 таблиць, 55 найменувань використаних джерел.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АСПЕКТІВ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН У ПРОЦЕСІ СУЧАСНОГО ЗЕМЕЛЕКОРИСТУВАННЯ В УКРАЇНІ

1.1. Поняттєво-теоретична основа земельних відносин

Розвиток людства характеризується проявом певної сукупності соціально-економічних і суспільно-політичних процесів і явищ, яка визначає зміст суспільних відносин. Склад цієї сукупності, характеристики та особливості прояву окремих її складових змінювалися впродовж історичних процесів, помітно відрізняються стосовно окремих країн і народів на сучасному етапі їх розвитку. Та незмінним залишається важливе значення земельних відносин.

Земля – основне національне багатство, яке перебуває під особливою охороною держави. Земельні відносини в Україні регулюються Земельним кодексом та Законами України, що покликане регулювати всі взаємовідносини у сфері землекористувань: створення умов для раціонального використання, рівномірний розвиток усіх форм власності, збереження та відтворення родючості ґрунтів, поліпшення природного середовища, захист громадянських прав, установ та організацій [5, с.12-15].

Україна була і залишається великою аграрно-промисловою державою. Вона має потужний земельно-ресурсний потенціал, в якому частка родючих чорноземів становить понад 50 %, а це 7-8 % загальносвітової площі. Із 60,3 млн. га земель майже 70 % припадає на сільськогосподарські угіддя, 10 млн. га лісові угіддя. Земельний фонд України нині максимально залучений до господарського обороту. За рівнем розораності території (54,2 %) Україна посідає перше місце в світі. Якщо в середньому на душу населення в Польщі припадає – 0,38 га, у Франції – 0,30 га, то в Україні – 0,64 га ріллі або відповідно в 1,7 і 2,1 рази більше. Хоча Україна краще забезпечена землею і

грунтами високої якості, вона все ж має обмежені земельні простори [35, с.71-76].

Задоволення особистих і суспільних потреб змушує одних осіб вступати в певні відносини з іншими особами, які загалом утворюють суспільні відносини. В основу суспільних відносин покладено виробничі(економічні) відносини, які охоплюють процеси як безпосереднього виробництва, так і подальшого розподілу, перерозподілу, присвоєння і споживання. Зовнішньою формою виробничих відносин є майнові відносини, що складаються з відносин власності та відносин обігу.

Відповідно статті 2 Земельного кодексу України, *земельні відносини* – це суспільні відносини щодо володіння, користування та розпорядження землею, яка має грошову оцінку та виступає як ресурс економічного розвитку регіонів України [39].

Суб'єктами земельних відносин є громадяни, юридичні особи, органи місцевого самоврядування та органи державної влади.

Об'єктами земельних відносин є землі в межах території України, земельні ділянки та права на них, у тому числі на земельні частки (паї) [40].

Земельна реформа, яка здійснюється в Україні, спрямована на перебудову відносин землекористування, ліквідацію державної монополії земельної власності, відновлення приватної власності на землю, створення нових господарських формувань [6]. Вона являє собою комплекс правових, економічних, технічних і організаційних заходів, здійснення якого забезпечує вдосконалення земельних відносин, перехід до нового земельного устрою, формування і розвиток ринку землі. Складові земельної реформи представлена схематично на рис. 1.1 [12, с.37-59].

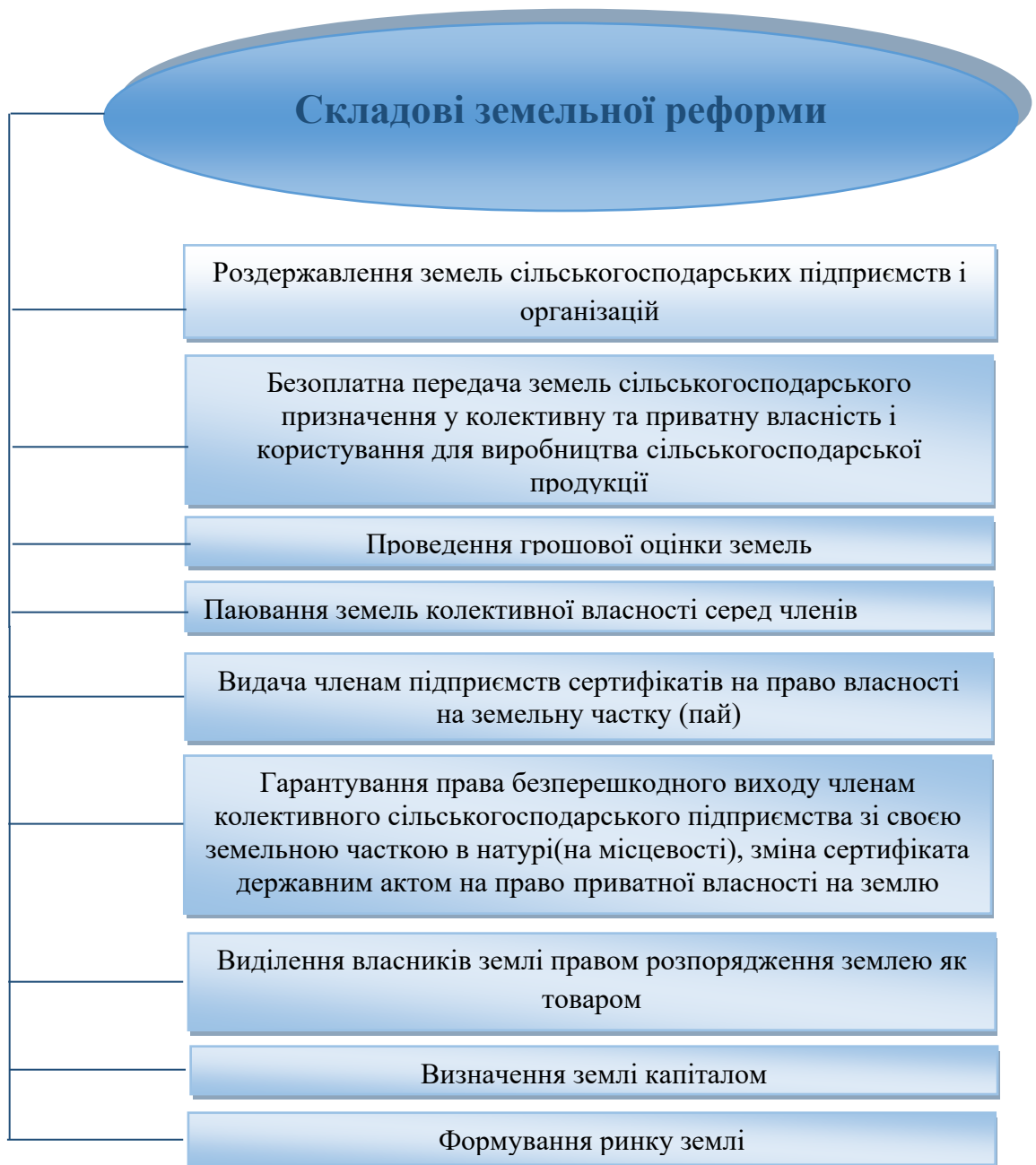

Рис. 1.1. Основні складові земельної реформи [12]

Земельна реформа ставить собі за мету визначити ринкову вартість землі, сприяти розвитку оренди землі й формуванню ринку землі, його інфраструктурі, створити передумови формування господаря-власника й підприємця і перевести сільське господарство на прогресивні засади розвитку (рис. 1.2.) [9].

Рис. 1.2. Засоби досягнення мети земельної реформи [9]

Формування конкретного власника і користувача землі було одним з принципових завдань земельної реформи в Україні. Однак досі не створено прийнятного суспільством механізму повної реалізації права на землі сільськогосподарського призначення. У Земельному кодексі України вказано, що елементами права власності на землю є володіння, користування і розпорядження земельними ділянками. Ці елементи складають сутність земельних відносин [39].

Власність в економічному аспекті – це, образно кажучи, власність *de facto* (лат. – на ділі, фактично). Але власність має і юридичний зміст або власність *de jure* (лат. – юридично, по праву). Причому спочатку термін «власність» отримав тлумачення «права громадянства» як категорія в філософії та праві [4, с. 12-15].

Первісною формою права на землю, що має місце й у сучасних відносинах, є користування. Користування надає право використання земельної ділянки в особистих цілях користувача, що виражаються в праві присвоєння результатів господарської діяльності. У випадку, коли користувач не є

власником експлуатованої ділянки, застосовуються договірні відносини. При цьому оговорюються умови користування землею, терміни і плата.

Володіння – одна з форм власності, що надає право фактичної влади над землею. При цьому володіння землею – це можливість, що охороняється правом мати її в себе. Можливо як законне (регульованим чинним законодавством), так і незаконне володіння землею (шляхом її захоплення, незаконної угоди і т. д.) [22].

Наступною категорією, що характеризує земельні відносини, є розпорядження. Розпорядження є привілеєм власника, що дозволяє йому відчужувати ділянку землі, що належить йому, а також передавати її в тимчасове користування іншій особі, віддавати в заставу, передавати в спадщину і т. д. [12].

Основною категорією, що відбиває і характеризує економічну систему країни в цілому, є власність та право власності на землю. По визначенню К. Маркса: «Власність означає, відповідно, спочатку (і такою вона є в її азіатській, слов'янській, античній, германській формах) відносини трудящих (виробляючого або відтворюючого себе суб'єкта) до умов свого виробництва як до своїх власних. Тому в залежності від умов цього виробництва вона буде приймати різні форми» [13].

При цьому фізична або юридична особа, що є власником землі має право володіння, користування і розпорядження земельною ділянкою. По мірі розвитку суспільного виробництва відбувається формування підходу до власності як до ключової соціально – економічної категорії [12].

Відповідно, власність виступає таким елементом економічної системи, який має властивості подвійного роду: це економічна і одночасно юридична категорія. В категорії «власність» об'єднуються як економічні, так і правові аспекти, які доповнюють один одного.

Крім того відносини власності можна досліджувати і в соціальному аспекті. Важливе значення має такий напрямок соціального підходу до власності, як розподіл і перерозподіл об'єктів власності між членами даного

суспільства. При цьому переплітаються дії економічних принципів, які діють об'єктивно, і принципи економічної політики, які здійснюються державою і іншими суб'єктами суспільства (профсоюзи, політичні партії і т. п.) [13].

В процесі використання землі між людьми встановлюються певні виробничі відносини: матеріальні (охоплюють систему володіння і користування землею), та суспільно-економічні, що виникають при використанні землі як засобу виробництва. Сукупність даних відносин утворює земельні відносини [17, с.30-32].

Земельний кодекс України (редакція 1992 року) не давав чіткого і конкретного визначення поняття «земельні відносини». Новою редакцією Земельного кодексу (стаття 2) земельні відносини трактуються, як «суспільні відносини, щодо володіння, користування та розпорядження землею» [38].

Відсутність єдиного визначення даного поняття спостерігається і в економічній літературі. У своїх наукових працях вчені-економісти по-різному підходять до визначення земельних відносин. У більшості випадків земельні відносини пов'язують з категорією власності на землю.

Науково-теоретичною основою дослідження земельних відносин в Україні стали праці таких вчених, як: зокрема С.І. Дорогунцов, В.М. Другак, В.М. Кривов, А.Г. Мартин, Л.Я. Новаковський. А.М. Третяк, К.М. Жиленко, В.М. Хлисту́н, Г.Д. Гуцуляк [19].

К. М. Жиленко бачить земельні відносини як суспільні відносини, що складаються між суб'єктами господарської діяльності в результаті управління земельним фондом через користування. В. М. Хлисту́н та В. Х. Улюкаєв вважають, що важливим аспектом земельних відносин, поруч з формами земельної власності, є форми управління земельними ресурсами, які характеризуються системою політичних, соціально-економічних, правових та адміністративних заходів, спрямованих на організацію використання землі [19].

На думку Г.Д. Гуцуляка земельні відносини є елементом виробничих відносин суспільства, а за соціальною природою належать до економічної бази суспільства [19].

А Є.С. Карнаухова розглядає земельні відносини в контексті рентних відносин, які включають правильний розподіл результатів виробництва, одержаних у зв'язку з використанням землі. Окремі автори (наприклад, Н.М. Скурська) акцентують увагу на ролі землі як передумови та природної бази життєдіяльності людини [20].

Найбільш повне, на нашу думку, визначення дає у своїй монографії «Економічні проблеми земельних відносин у сільському господарстві» М.М.Федоров, який визначає земельні відносини власності як «суспільні відносини з приводу володіння, користування, розподілу і керування землею на державному, господарському і внутрішньогосподарському рівнях як об'єктом господарювання і засобом виробництва в сільському господарстві» [19].

Початком проведення земельної реформи в незалежній Україні вважають 15 березня 1991 року, коли набули чинності перший Земельний кодекс незалежної України та постанова Верховної Ради України «Про земельну реформу» [40]. З цього моменту всі землі України, в тому числі сільськогосподарського призначення, були оголошені об'єктом земельної реформи. Але першим кроком реформування земельних відносин в Україні будемо рахувати ухвалення 3 серпня 1990 р. Закон «Про економічну самостійність Української РСР» та прийняття 18 грудня 1990 р. Земельного кодексу УРСР, якими визначено різноманітність та рівноправність різних форм власності [40]. Фактично цим було започатковано перший етап розробки та впровадження земельної реформи України, який тривав до моменту проголошення незалежності. За цей, хоча і обмежений, час започаткували формування засад земельної реформи та створення селянських господарств різних типів [8].

Розкривши складові земельної реформи та засоби досягнення мети земельної реформи, сутність земельних відносин, визначимо етапи розвитку земельних відносин в Україні (рис.1.3.) [12]

Рис. 1.3. Етапи розвитку земельних відносин в Україні [12]

Другий етап реформування земельних відносин почався від 15 березня 1992 року з набранням чинності Постанови Верховної Ради Укаїни «Про прискорення земельної реформи та приватизації землі» і Земельного кодексу України в новій редакції [39]. Цей етап звівся до приватизації громадянами України земельних ділянок, що раніше були надані їм у користування. Також 26 грудня 1992 року прийнято Декрет Кабінету Міністрів України «Про приватизацію земельних ділянок», який підтвердив можливість приватизації земельних ділянок для ведення особистого підсобного господарства, дачного і гаражного будівництва, садівництва, присадибних ділянок [17, с.30-32].

Декрет також скасував передбачений Земельним кодексом України мораторій на їхнє відчуження протягом шести років з набуття права власності, сприяв зародження купівлі-продажу земельних ділянок з видачею державного акта на право приватної власності на землю тощо. На другому етапі Україна поступово набирає досвід використання різних форм власності на землю, які вже законодавчо закріплені, та з внесенням змін і доповнень до Законів України «Про колективне сільськогосподарське підприємство (з внесенням змін і доповнень)» від 4 травня 1993 р. та «Про селянське (фермерське) господарство (з внесенням змін і доповнень)» від 24 червня 1993 р. розпочався третій етап земельної реформи [29].

На третьому етапі реформування земельних відносин важливе значення мають також закони України «Про плату на землю» в редакції від 19 вересня 1996 р. та «Про оренду землі» від 6 жовтня 1998 р. Закон України «Про оренду землі» визначив загальні умови виникнення, реалізації та припинення права на оренду земельних ділянок, у тому числі земельних паїв [41]. Завдяки цьому селянин повинен одержати статус працівника-власника з правом доходів не лише відповідно до затрат праці, а й розмірків земельного пайового внеску в колективне господарство.

Власники сертифікатів на земельний пай повинні одержувати щорічно додатковий дохід у вигляді орендної плати. Однак така трансформація земельних відносин не дала селянину очікуваного результату, бо селянин не відчув себе власником землі, тому що він у правовому аспекті отримав сертифікат на земельний пай, який перебував у колективному володінні [16, с.44-48]. Більшість селян України як власники землі не є фермерами, але будучи власниками паїв і членами колективу підприємства, вони відчужені від керування ним. Прив'язаність селян до конкретного колективного сільськогосподарського підприємства безпосередньо впливає на ринковий обіг земельних паїв. Чинне законодавство діє, але переважна більшість селян не знає своїх прав, чим і користувалися керівники колективних сільськогосподарських підприємств. Через всі ці невирішувальні проблеми

земельна реформа втілювалася повільно, з негативними наслідками для самих селян [41].

Третій етап земельної реформи ще триває. І вже зараз необхідно спрямувати всі зусилля на передавання землі передусім конкурентоспроможним структурам, господарям, які будуть сприймати землю не тільки як засіб виробництва, але й національне багатство, дбаючи про родючість ґрунту тощо.

Позитивні досягнення у втіленні земельної реформи ще не привели ефективного пожвавлення інвестиційних процесів в інших галузях, підвищення добробуту населення. Не сформовано механізму вільного обігу земельних ділянок, не вирішено проблеми іпотечного кредитування, припинено заходи щодо охорони земель, картографування земельних угідь, ґрунтових обстежень і т. п. [38].

Вихід України з найглибших кризових процесів в економіці повинен базуватися на основі освоєння нового відтворювального механізму, визначеного загальнодержавною програмою використання й охорони земель на 2006-2015 роки. Виходячи з задач соціально-економічної політики держави на найближчий період, для подолання кризового стану в сфері використання й охорони земель, зокрема сільськогосподарського призначення, необхідне застосування превентивних мір [27, с.65-67].

При цьому заходи повинні носити іноді й радикальний характер, пронизувати всі основи політичного і господарського устрою держави. Без цього неможливо інтегрувати в єдине ціле організаційні, економічні, соціальні, наукові і технічні фактори з обліком регіональних, міжнародних аспектів і ринкових відносин. Сьогодні перебудова системи земельних відносин у сільському господарстві і сформований рівень використання земельних ресурсів різними формами господарювання і власності, не забезпечують реальними результатами цілей земельної реформи. Формування нових земельних відносин в Україні здійснюється, як правило, без глибокого і конструктивного методологічного обґрунтування [33, с.57-59].

Таким чином, в основі побудови земельних відносин повинна бути покладена теорія соціально-орієнтованої ринкової економіки, що обґрунтовує співіснування усіх форм власності, і господарювання в АПК, застосування найбільш доцільних способів державного регулювання міжгалузевих зв'язків, технологічного прогресу, ціноутворення, соціального розвитку сільського населення [18].

Щоб досягти цього, потрібно дотримуватися певних принципів, які наведені на рис. 1.4.

Рис. 1.4. Принципи земельних відносин в Україні постресторформеної доби [12]

Отже, головним завданням в майбутньому в питанні удосконалення державної земельної політики в пост реформений період є вирішення і

виправлення всіх недоліків, через які Україна поки що не може говорити про успішне завершення земельної реформи.

1.2. Нормативно-правове регулювання процесів землекористування

Досягнення мети земельної реформи потребує на основі здобутого досвіду удосконалення нормативно-правової бази, яка регулює земельні відносини, але і самій державі стати наявним регулятором земельних відносин. На наш погляд, формування нормативно-правової бази земельних відносин повинне в обов'язковому порядку супроводжуватися комплексом економічних заходів по державній підтримці усіх форм господарювання і власності, що в сукупності може стимулювати відтворювальні процеси в сільському господарстві.

Характерною рисою трансформації земельних відносин на сучасному етапі є приватизація землі, розвиток багатукладної економіки на основі з'єднання переваг великих форм організації праці і приватної власності, особистого інтересу в підвищенні продуктивності праці на землі. Земельні відносини регулюються спеціальним земельним законодавством, яким визначаються правовідносини щодо землі, як об'єкта земельних відносин [19].

Земельні відносини регулюються Конституцією України, Земельним кодексом України, нормативно-правовими актами та ін. [40, 41].

Завданням ЗКУ є регулювання земельних відносин з метою гарантування права на землю громадянам, юридичним особам, державі та територіальним громадам, раціонального використання та охорони земель. Земельне законодавство закріплює такі принципи, як рівність права власності на землю всіх суб'єктів, забезпечення раціонального використання та охорони земель, забезпечення гарантій права на землю, невтручання держави та пріоритету вимог екологічної безпеки [43].

Предметом регулювання земельного права виступають суспільні відносини, об'єктом яких є земля. У процесі взаємодії людини із землею остання виконує різні функції (Рис.1.5) [46].

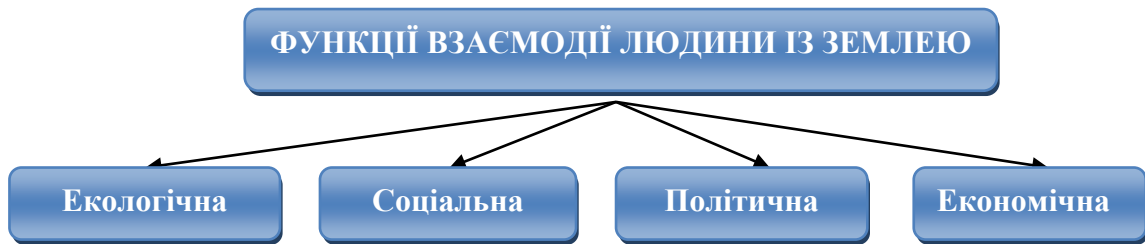

Рис.1.5. Функціонал взаємодії людини із землею [12]

Механізми розвитку земельних відносин поєднують інструменти і методи адміністративно-правового, фінансово-економічного, організаційного та соціально-психологічного механізмів у єдиному середовищі економічного, екологічного та соціального аспектів сталого розвитку суспільства (рис. 1.6.) [33, с.69-75].

Рис. 1.6. Концептуальна модель механізмів розвитку земельних відносин [33]

Нормативно-правові документи, що регламентують суспільно-економічні відносини у сфері землекористувань, пов'язаних з виконанням землею зазначених функцій. Земельно-правовими актами регулюються відносини в сільському та лісовому господарстві, розглядаються як територіальний базис або місце для розташування населених пунктів чи різних об'єктів виробничого, культурно-побутового та іншого характеру, здійснення несільськогосподарської діяльності тощо [36, с.73-78].

Земельно-правове регулювання в певній мірі здійснюється внаслідок ситуацій, які виникають у зв'язку з виконанням землею екологічної функції. В даному випадку мова йде про землю як природний об'єкт, який функціонує незалежно від волі чи свідомості людини і потребує належної охорони [13].

Землекористування носять об'єктивний характер і розглядаються як складові соціально-економічних відносин, де економічна сутність обумовлена фінансово-економічними показниками (економічним ефектом експлуатації землі) з обов'язковими умовами матеріального виробництва, а соціальна діяльність створює базис комплексних відносин [29, с.24-29].

Земельні відносини, які виникають як засіб виробництва і одночасно як об'єкт природи, знаходиться у взаємодії з навколишнім природним середовищем, тісно пов'язані із суспільними відносинами, об'єктом яких виступають води, ліси, тваринний і рослинний світ та інші. Саме в силу тісної природної взаємодії між усіма природними ресурсами, серед яких земля займає домінуюче місце, земельні відносини поряд з водними, лісовими та іншими входять до складу єдиної групи екологічних відносин.

У зв'язку з тим, що використання одних природних ресурсів впливає на екологічний стан інших природних ресурсів і довкілля в цілому, всі суспільні відносини, які при цьому виникають, в тому числі і земельні, характеризуються екологічним змістом [34, с.51-58].

1.3. Характеристика земельпорядних суб'єкт-об'єктних аспектів в Україні

Загальним об'єктом земельних відносин є земля як матеріальне благо як об'єкт правового регулювання, що розглядається у кількох значеннях. Частина 3 ст. 2 Земельного кодексу України виділяє такі об'єкти земельних відносин [39]:

- землі в межах території України;
- земельні ділянки;
- права на земельні ділянки, у тому числі на земельні частки(паї) (Рис.1.7)

Рис.1.7. Об'єкти земельних відносин [28]

Землі в межах території України є територією держави, окресленою державним кордоном, на які держава здійснює свій суверенітет, а також місцем взаємодії інтересів держави, адміністративно-територіальних одиниць та громадян. Тобто землі у межах території нашої держави є об'єктом земельних відносин аж до виділення конкретних земельних ділянок і визначення прав на них. У свою чергу відособлені земельні ділянки й права на них є самостійними об'єктами земельних відносин [28]. Площа земель, на яку розповсюджується юрисдикція Української держави, земельне та інші права становить 60 354,8 тис. га. В цю площу не включені площі континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, правовий статус і використання яких регулюється окремим внутрішнім та міжнародним законодавством [29].

Земельна ділянка як об'єкт земельних відносин – це частина земельної поверхні з установленими межами, певним місцем розташування, з

визначеними щодо неї правами. Важливою ознакою земельної ділянки є її розмір (площа) в складі однієї з дев'яти категорії земель. Без таких ознак не можливо встановлення права на земельну ділянку. Межі земельних ділянок, положення їх пунктів у просторі прямокутних координат на місцевості та площі визначаються в порядку землеустрою [29].

Кількість земельних ділянок у Україні не є сталою величиною, вона постійно змінюється в зростаючому порядку. Кількість земельних ділянок - об'єктів земельних відносин – завжди більша, ніж чисельність суб'єктів земельних відносин – власників та користувачів землі, оскільки в одного суб'єкта земельних відносин може бути кілька земельних ділянок, різних за цільовим призначенням і використанням. Наприклад, у одного громадянина у власності, за земельним законодавством, можуть бути ділянки для [27, с.65-67]:

- ведення фермерського господарства;
- будівництва та обслуговування житлового будинку і господарських будівель (присадибна ділянка);
- ведення особистого селянського господарства;
- садівництва;
- гаражного будівництва;
- певного іншого виду підприємницької діяльності.

Крім того, громадянин має право на умовах оренди користуватися земельними ділянками для сінокосіння та випасання худоби, для городництва та інших видів підприємницької діяльності.

Земельні ділянки можуть подрібнюватися, як це відбулося при паюванні земель сільськогосподарського призначення сільськогосподарських підприємств, в наслідок чого додатково виникло майже 7 млн. земельних ділянок – земельних часток (паїв). Подрібнення земельних ділянок відбувається в наслідок розподілу їх між суб'єктами права спільної власності на землю збільшення кількості земельних ділянок очікується в наслідок розмежування земель права державної і комунальної власності [21].

Зменшення кількості земельних ділянок можливе після відміни мораторію на куплю-продаж земель с/г призначення для ведення товарного с/г виробництва. Внаслідок відміни мораторію прогнозується консолідація десятків, сотень або й тисяч земельних часток (паїв) в одну чи кілька земельних ділянок шляхом скуповування їх окремими суб'єктами земельних відносин.

Права на земельну ділянку та земельні частки (паї) – це суб'єктивні юридично гарантовані можливості учасників земельних відносин реалізовувати інтереси у галузі використання, відтворення корисних властивостей та охорони земель. Права на земельну ділянку закріплюються під час її передачі у власність або надання у користування. Визначення правового статусу земельної ділянки конкретного суб'єкту права і закріплення прав за ним – це критерії відособлення конкретної ділянки [24].

Право на земельну ділянку поширюється в її межах на поверхню як територію, на поверхневий ґрунтовий шар, ліси і багаторічні насадження, трав'янисту рослинність, а також на водні об'єкти, які на ній знаходяться. Право розповсюджується на простір, що знаходиться над та під поверхнею ділянки на висоту і глибину, необхідну для ведення господарської та іншої діяльності відповідно до цільового призначення земельної ділянки [21].

Права на земельну ділянку можуть бути обмежені земельним, водним, лісовим, природоохоронним, містобудівним, цивільним та іншим законодавством.

Суб'єктами земельних відносин є учасники цих правовідносин, які наділені правосуб'єктністю та юридично спроможні реалізувати повноваження щодо володіння, користування та розпорядження землями. Земельна правосуб'єктність – це спроможність бути учасником земельних відносин. Частиною другою ст. 2 Земельного кодексу України визначено, що суб'єктами земельних відносин є громадяни, юридичні особи, органи місцевого самоврядування та органи державної влади [38]. Крім того із земельного законодавства випливає, що суб'єктами земельних відносин можуть виступати і особи без громадянства, іноземні громадяни, спільні підприємства, іноземні

юридичні особи, а також центральні органи влади, Верховна Рада України, держава в цілому, народ України. Водночас Земельне законодавство передбачає деякі спеціальні вимоги та обмеження щодо суб'єктів земельних відносин [42].

Залежно від прав на земельну ділянку суб'єкти земельних відносин поділяються на власників землі та землекористувачів.

Власники земельних ділянок володіють, користуються та розпоряджаються землею [43].

Землекористувачі володіють та користуються земельними ділянками, але не розпоряджаються ними.

Згідно з ст. 80 ЗК суб'єктами права власності на землю є [38]:

а) громадяни та юридичні особи – на землі приватної власності:

- фізичні особи, підприємства, товариства, кооперативи тощо;
- спільна власність: подружжя, об'єднання громадян, члени фермерського господарства;

б) територіальні громади 457 міст, 885 селищ та 28 562 сіл, які реалізують це право безпосередньо або через органи місцевого самоврядування, - на землі комунальної власності;

- 490 районні та 24 обласні ради – на земельні ділянки спільної власності територіальних громад [1];

в) державна, яка реалізує це право через відповідні органи державної влади, - на землі державної власності: Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні Київська та Севастопольська міські, районні державні адміністрації [9].

Дієздатним громадянам України та юридичним особам гарантована можливість виступати суб'єктами земельних відносин. Власник земельної ділянки може вільно за власним волевиявленням здійснювати правомочності володіння, користування і розпорядження землею. Залежно від категорії земель та від того, власник це земельної ділянки чи землекористувач, виникають різні права і обов'язки [8].

Іноземні громадяни та особи без громадянства можуть набувати права власності на земельні ділянки не с/г призначення в межах населених пунктів, а також на земельні ділянки не с/г призначення на земельні ділянки за межами населених пунктів, на яких розташовані об'єкти нерухомого майна, що належать їм на праві приватної власності [39].

Права власності на землі с/г призначення не мають іноземні громадяни, особи без громадянства, іноземні юридичні особи, міжнародні об'єднання та організації, іноземні держави. Вони можуть бути орендарями земельних ділянок.

1.4. Оціночні соціально-економічні показники розвитку земельних відносин в Україні

Згідно інформації Державної служби України з геодезії, картографії та кадастру України, Державної служби статистики України, Міністерства юстиції України, на 01.01.2021 року стан земельних відносин в Україні має наступні показники, надані у таблиці 1.1 [11, с.16-19].

Таблиця 1.1.

Загальна оцінка земельного стану за основними показниками на 01.01.2021 р. [11]

<i>Показник</i>	<i>Значення</i>
Площа України, млн га	60,4
- в т.ч. землі с/г призначення	42,7
Землевласників та землекористувачів, млн. ос.	25,3
- в т.ч. власники земельних паїв, млн. ос.	6,9
Кількість с/г виробників, тис.	45,4
Кількість «одноосібників», млн. ос.	4,7
Населення, всього, млн. ос.	42,8
- в т.ч. міське, млн. ос.	29,6
- в т.ч. сільське, млн. ос.	13,2

Відповідно до інформації, яка наведена у таблиці 1.2., станом на 01.01.2021 р.ми можемо констатувати поширення мораторію на земельні ресурси [11].

Таблиця 1.2.

Поширення мораторію на землі [11]

<i>Вид земель</i>	<i>Площа, млн. га</i>
Всього с/г земель під мораторієм з них:	41,0
- <i>приватні паї</i>	27,7
- <i>с/г угіддя державної та комунальної форми власності</i>	10,5
- <i>приватні землі для ведення товарного с/г виробництва</i>	1,5
- <i>не с/г угіддя державної та комунальної власності</i>	1,3
- <i>не стробовані паї</i>	0,02
С/г підприємства, що не підпадають під мораторію	1,7
Приватні землі не с/г призначення, що не підпадають під дію мораторію	0,4

Відповідно до інформації, яка наведена у таблиці 1.3. показана ситуація оренди станом на 01.01.2021 [17, с.30-32].

Таблиця 1.3.

Оренда приватних та державних земель

<i>Показник</i>	<i>Приватні землі, млн.</i>	<i>Державні землі, тис.</i>
Укладено договір оренди	4,7	56
Загальна площа орендованих земель, млн. га	16,6	2,5
Вартість оренди, дол./га на рік:		
- <i>поза аукціонами</i>	38	37
- <i>на аукціонах</i>	-	88

Згідно таблиці 1.4. можна побачити ситуацію інших земельних операцій, які діють на території України станом на 01.01.2021 р. [18, с.43-50].

Інші земельні операції (2018-2021 рр.) [18]

Показник	Всього	В т.ч. с/г землі
Продаж земель у власність		
- ділянок	2529	790
- га	6507,2	396,8
Застава земель		
- ділянок	94	3
- га	61,8	9,4
Спадкування земель		
- ділянок	21543	18610
- га	82398,8	78640,3

Згідно рисунку 1.8., стан власності на землю має наступний вигляд: всього сільськогосподарських земель – 41,5 млн. га., приватна власність – 31,1 млн. га., державна власність – 10,4 млн. га., комунальна власність – 25,5 тис га., колективна власність – 17,4 млн. га [18].

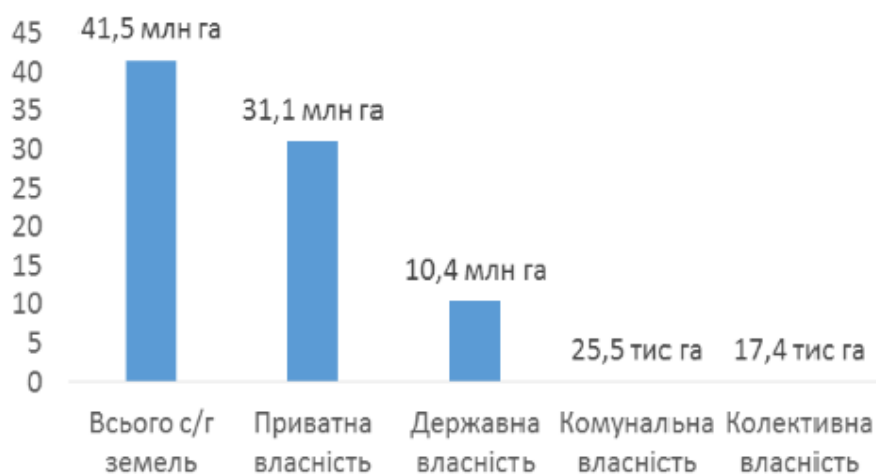

Рис. 1.8. Структура власності сільськогосподарських земель [18]

Колова діаграма рисунку 1.9.показує, що на території України 7% земель не обробляються, 8% - орендовані у держави, 56% - орендовані у власників, 29% - обробляються власниками [19].

Рис. 1.9. Обробка земель [19]

Окрім того, розподіл с/г виробників за розміром земель (без урахування «односібників») має наступний вигляд: на 42,1 тис. од. припадає 19,9 млн. га, до 100 га, (до 100 га), 27,7 тис. од. припадає 0,9 млн. га, (понад 10 000), 0,2 тис. од. припадає 3,5 млн. га (Рис.1.10) [15, с.71-76].

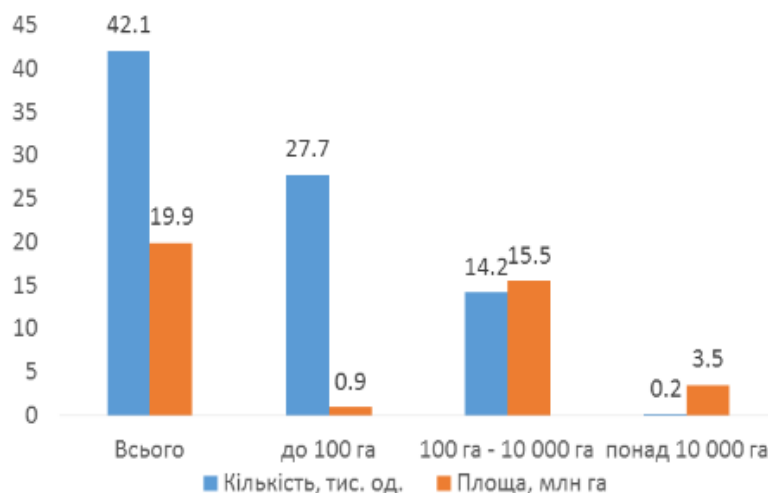

Рис. 1.10. Розподіл с/г виробників за розміром земель [15]

На території України 6,9 млн. осіб - це власники земельних паїв, 23,4 млн. осіб – приватні власники, 23,3 млн. осіб – землевласники та землекористувачі (Рис.1.11) [16, с.44-48].

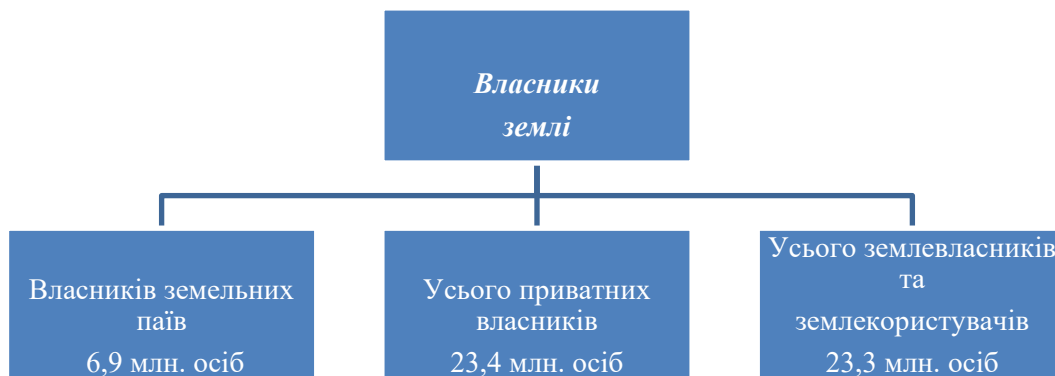

Рис. 1.11. Власники землі [16]

Статистика повноти реєстрації земель (таблиця 1.5) показує кількість усього зареєстрованих земельних ділянок у державній та приватній власності.

Таблиця 1.5.

Повнота реєстрації земель [24]

<i>Показник</i>	<i>Державний Земельний Кадастр</i>	<i>Реєстр прав на нерухоме майно</i>
Усього зареєстровано	42,2 млн. га 68,8%	3,48 млн. ділянок 13,8%
з них:	6,4 млн. га	49,2 тис ділянок
- у державній власності	22,2%	1%
- у приватній власності	22,6 млн. га 72,1%	3,3 млн. ділянок 14,2%

Таким чином, ми можемо констатувати, що згідно Державного Земельного Кадастру кожна ділянка землі має своє призначення відповідно до класифікатору земель та цільового призначення, категорії власності та нормативно-правових відносин [39].

Висновок до I розділу

В результаті дослідження першого розділу було проаналізовано систему земельних відносин та її функціонування в сучасних умовах. Тому, можна зробити висновки про те, що на процеси розвитку земельних відносин впливала політика державної влади щодо земельних відносин в кожен конкретну історичну епоху; сутністю земельної реформи була зміна власника землі, тобто землю передавали до тих осіб, які могли її ефективно обробляти і дбати про її збереження.

Слід зазначити, що цей принцип є визначальним і сьогодні, оскільки він дає можливість підтримувати віру в громадян про те, що здійснення земельної реформи відбувається і їх інтересах. Саме тому земельна політика країни має бути спрямована на підвищення соціальних пріоритетів для населення.

Із впевненістю можна стверджувати, що земельна реформа мала певну соціальну спрямованість. За обсягом і змістом перетворень, здійснених у процесі її реалізації було досягнуто багато, зокрема: кардинально змінилися відносини власності на землю, набула змін структура землеволодінь та землекористувань в аграрній сфері, запроваджено плату за землю, орендні відносини, купівлю-продаж земельних ділянок, їх дарування, обмін. Мільйони громадян безоплатно одержали земельні ділянки із земель державної власності.

Однак, крім позитиву, реформування земельних відносин зумовило загострення протиріч, зростання соціальної напруги. Зокрема: земельна реформа не врахувала менталітет і культуру селян; у процесі приватизації земель не врахувала інтереси молоді (молоді люди не могли реалізувати себе в селі, тому змушені були мігрувати до економічно-розвинених регіонів чи країн); зростання алкоголізму; відбулося підвищення рівня захворюваності населення; обезлюднення малих поселень, зникнення сіл.

Аналіз нормативно-правового забезпечення державного регулювання земельних відносин свідчить про те, що з часу відтворення незалежності України прийнято цілий спектр підзаконних нормативно-правових актів,

спрямованих на регулювання та розвиток земельних відносин та завершення земельної реформи.

Розглянута динаміка структури земельних відносин в Україні доводить факт нестабільного впровадження програми земельного реформування, враховуючи ресурсно-якісні показники та статистичну динаміку.

РОЗДІЛ II. ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ВЛАДИ ЯК СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА СКЛАДОВА УПРАВЛІННЯ ЗЕМЕЛЬНИМИ РЕСУРСАМИ В УКРАЇНІ

2.1. Правові засади формування цілей децентралізації влади

Україна як демократична держава, що обрала курс на євроінтеграцію, одним із трьох першочергових напрямів реформ визначила саме децентралізацію.

У конституційному вимірі децентралізація втілюється в реалізації принципу народного суверенітету: народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування (ст. 5 Конституції України) [40]; поділу державної влади на законодавчу, виконавчу та судову (ст. 6); конституційного правопорядку, відповідно до якого органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їхні посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (ст. 19); конституційного визначення та розподілу повноважень щодо парламенту, Президента, уряду, інших органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування (IV, V, VI, XI розділи Конституції України); засад територіального, адміністративно-територіального устрою України (IX, X розділи) [39; 40; 41].

Залежно від предмета досліджень існують численні уявлення про аксіологію децентралізації публічної, державної, виконавчої влади, державного управління, її визначення, ознаки типології, класифікації [39].

Так, в «Енциклопедії державного управління» децентралізація визначається як спосіб територіальної організації влади, за якого держава передає право на прийняття рішень із визначених питань або у визначеній сфері структурам локального чи регіонального рівня, що не належать до системи виконавчої влади і є порівняно незалежними від неї, є складним,

комплексним явищем у правовій, демократичній державі, яке полягає в передачі центральними органами державної влади певного обсягу владних повноважень суб'єктам управління нижчого рівня, що мають необхідні права, обов'язки та ресурси. Кінцевою метою такого перерозподілу владних повноважень є можливість прийняття ефективних управлінських рішень на державному, регіональному та місцевому рівнях [4, с. 167].

На офіційному урядовому сайті, присвяченому реформі децентралізації влади, децентралізація визначена як передача значних повноважень та бюджетів від державних органів органам місцевого самоврядування, аби якомога більше повноважень мали ті органи, що ближче до людей, де такі повноваження можна реалізовувати найбільш успішно [15].

Виходячи з визначення, головною метою децентралізації в Україні є посилення ролі місцевого самоврядування, наділення представницьких органів територіальних громад більшим обсягом повноважень щодо управління місцевими справами, позбавлення місцевих органів державної влади повноважень щодо підготовки та виконання районних та обласних бюджетів.

Важливими актами у створенні правової основи для децентралізації влади стали Закони України «Про місцеве самоврядування в Україні» та «Про місцеві державні адміністрації». Вагомим кроком на цьому шляху є прийняття Розпорядженням Кабінету Міністрів України «Концепції реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні» [41].

Метою Концепції реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні є визначення напрямів, механізмів і строків формування ефективного місцевого самоврядування та територіальної організації влади для створення і підтримки повноцінного життєвого середовища для громадян, надання високоякісних та доступних публічних послуг, становлення інститутів прямого народовладдя, задоволення інтересів громадян в усіх сферах життєдіяльності на відповідній території, узгодження інтересів держави та територіальних громад [20].

Наведена Концепція здійснюється двома етапами: першим (підготовчим) етапом, який було проведено у 2014 році та на другому етапі реалізація якого відбулася протягом 2015 – 2017 років.

На шляху виконання завдань першого етапу 17 червня 2014 року було прийнято Закон України «Про співробітництво територіальних громад» [1], а у лютому 2015 року підготовлено до нього практичний коментар Інститутом громадянського суспільства у співпраці з Програмою Ради Європи «Посилення інституційної спроможності органів місцевого самоврядування в Україні» на запит Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України в рамках реалізації Плану заходів щодо впровадження положень даного Закону [1]. Мета прийняття Закону – це створення умов для реалізації наявними в Україні територіальними громадами конституційного права на об'єднання своїх ресурсів для вирішення питань місцевого значення [41].

Кабінет міністрів України затвердив Державну стратегію регіонального розвитку на період до 2020 року. Стратегія визначає цілі державної регіональної політики та основні завдання центральних та місцевих органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування, спрямовані на досягнення зазначених цілей, а також передбачає узгодженість державної регіональної політики з іншими державними політиками, які спрямовані на територіальний розвиток.

Стратегія спрямована на визначення завдань та інструментів для розв'язання соціальних проблем, підвищення рівня економічного потенціалу територій, продуктивності їх економіки, прибутковості бізнесу та доходів населення і, як наслідок, створення умов для загального підвищення соціальних стандартів, якості життя та розвитку бізнес-середовища. Однак така взаємозалежність потребує визначення та запровадження дієвого фіскального механізму та механізму перерозподілу, в іншому разі існує реальна загроза надмірної поляризації та зростання диспропорцій між економічно розвинутими містами та рештою території країни [17].

Розроблення Стратегії здійснено з урахуванням змін, які відбулися в розвитку регіонів держави за останні роки (рис. 2.1) [38].

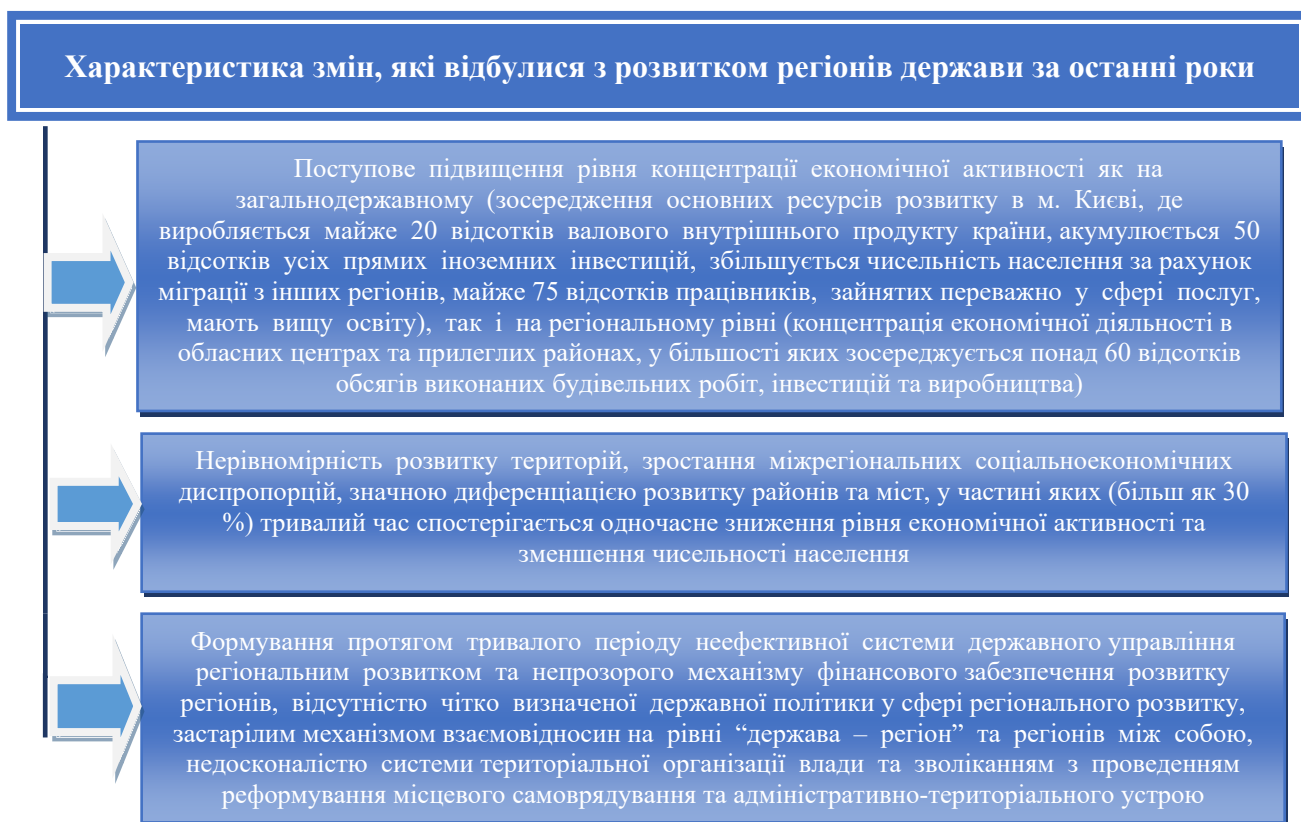

Рис. 2.1. Концепція децентралізації регіонів України

Джерело: авторська розробка за джерелом [17]

У вересні Верховна Рада України ратифікувала Додатковий протокол до Європейської хартії місцевого самоврядування про право участі у справах органу місцевого самоврядування [8], згідно якого Україна бере на себе зобов'язання створити умови для розширення прав громадян щодо участі у прийнятті рішень органами місцевого самоврядування і забезпечити розвиток місцевої демократії. Тепер вказаний Додатковий протокол є частиною національного законодавства, як і Хартія.

У зв'язку з набранням чинності Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи» від 28 грудня 2014 р. [5], Державна фіскальна служба України прийняла Інформаційний Лист «Про особливості встановлення

ставок з місцевих податків та зборів» [19], в якому конкретизує положення Закону щодо підвищення фінансової спроможності місцевих рад, визначаючи перелік місцевих податків (податок на майно та єдиний податок) і місцевих зборів (збір за місця для паркування транспортних засобів та туристичний збір). На другому етапі реалізації Концепції було прийнято Закон України «Про засади державної регіональної політики» [7], що створює законодавчі основи для реалізації нової державної регіональної політики, які повинні охоплювати значно більше коло питань, ніж просто підтримка регіонального розвитку.

На цьому ж етапі було прийнято Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [6], який визначає конкретний механізм добровільного об'єднання територіальних громад, якого раніше не існувало. Добровільне об'єднання територіальних громад сіл, селищ, міст здійснюється з дотриманням таких принципів: конституційності та законності; добровільності; економічної ефективності; державної підтримки; повсюдності місцевого самоврядування; прозорості та відкритості; відповідальності. Базовим принципом є добровільність, чому будуть передувати механізми створення стимулів для об'єднання одиниць місцевого самоврядування.

Таким чином, **децентралізація** – це запорука ефективного територіального розвитку, шлях до демократизації, дійсного народовладдя [23].

На етапі безпосередньої реалізації Концепції реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні маємо новостворену законодавчу базу для здійснення прав територіальних громад на місцях, яка відповідає вектору європейського розвитку місцевого самоврядування. Процес реформування місцевого самоврядування є комплексним та потребує подальшого багатоаспектного підходу до розробки та реалізації змін поточного законодавства України у цій сфері [37].

Формування цілей децентралізації

Формування цілей децентралізації має важливе значення. Реформа системи управління має не лише місцевий чи регіональний вимір, насамперед вона необхідна для зміцнення країни. Децентралізація дасть змогу населенню приймати участь в управлінні на місцях. Гарантія територіальної цілісності України є базовою умовою децентралізації державної влади на користь збільшення прав регіонів в особі територіальних громад [1].

Особливістю проведення децентралізації влади в Україні є те, що одночасно триває процес реформи місцевого самоврядування, адміністративно-територіального устрою та державної регіональної політики.

Децентралізація передбачає побудову ефективної системи місцевого самоврядування, зокрема створення спроможних територіальних громад, обрання відповідальних місцевих рад, формування професійних виконавчих органів, а також наділення їх достатніми повноваженнями і ресурсами (рис. 2.2) [41].

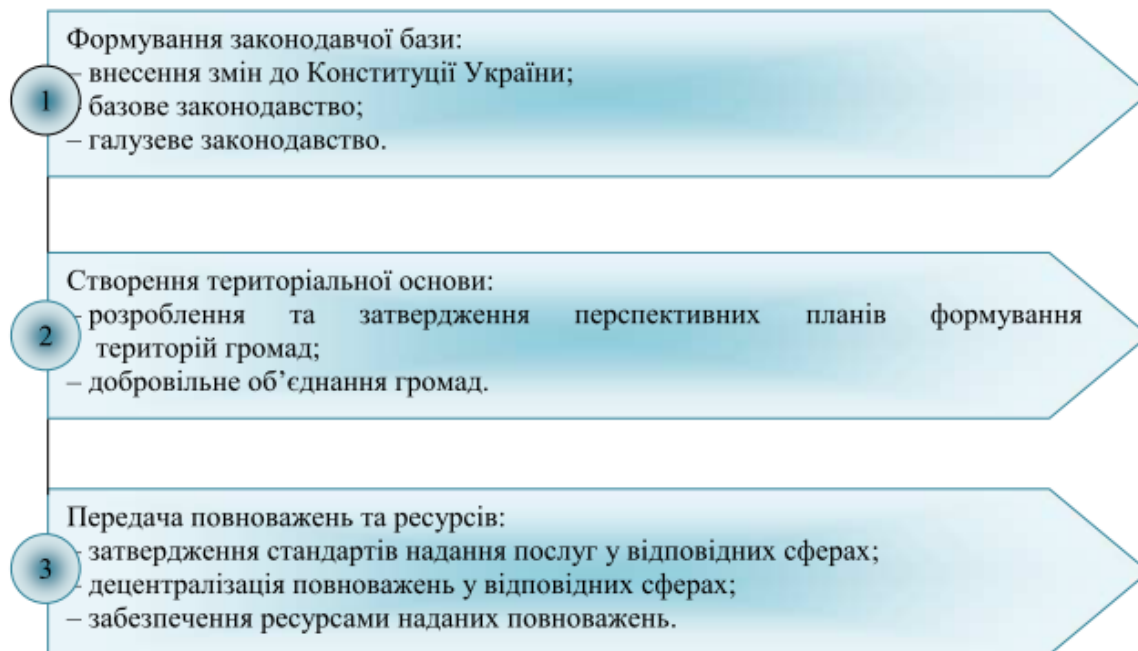

Рис. 2.2. Концепція децентралізації

Джерело: авторська розробка за джерелом [6]

До ключових проблем, які покликана вирішити реформа децентралізації в Україні відноситься: по-перше підвищення суб'єктності органів місцевого самоврядування та реалізація принципу субсидіарності [11, с. 17]:

– повноваження органів місцевого самоврядування залишаються обмеженими та нечітко розмежованими із функціями місцевих державних адміністрацій у тому числі йдеться про повноваження органів місцевого самоврядування, які передаються відповідним місцевим державним адміністраціям за рішенням районних, обласних рад, а також про повноваження органів виконавчої влади, надані органам місцевого самоврядування законом (делеговані повноваження). Це знижує спроможність органів місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України. Тільки міські, селищні, сільські та районні в містах ради мають власні виконавчі органи; тоді як обласні та районні ради делегують повноваження щодо виконання своїх рішень (зокрема, стосовно програм соціально-економічного і культурного розвитку тощо) відповідним місцевим державним адміністраціям [54];

– в нашій країні має місце централізація бюджетно-фінансового управління. Місцеві бюджети залишаються слабкими та залежними відцентру.

Органи місцевого самоврядування мають обмежені повноваження у частині формування місцевих бюджетів. Є постійний дефіцит фінансових ресурсів місцевих бюджетів на виконання делегованих державою місцевому самоврядуванню повноважень. Дохідна база формування місцевих бюджетів є низькою. Держава часто не має коштів для виконання державних зобов'язань з фінансування делегованих повноважень [54];

– невирішеними залишаються земельні питання, зокрема, питання прозорого регулювання землевідведення, реєстрації прав на землю тощо.

Ключове невирішене питання: який суб'єкт має розпоряджатися земельними ресурсами за межами населених пунктів (органи центральної влади чи органи місцевого самоврядування). Землі, які знаходяться на території сільських, селищних і міських рад, але не входять до земель населених

пунктів, не підпадають під юрисдикцію органів місцевого самоврядування. Місцеві громади усунені від розпорядження земельними ділянками за межами населених пунктів та позбавлені впливу на рішення щодо надання їх в оренду, зміни цільового призначення земельних ділянок приватної власності;

По-друге приведення адміністративно-територіальний устрою, успадкованого від УРСР, у відповідність із вимогами часу та викликами, з якими Україна стикається у ХХІ столітті: серед основних недоліків чинного адміністративно-територіального устрою є значні диспропорції між адміністративно-територіальними одиницями, розривність цілісної території адміністративно-територіальних одиниць, перебування територіальних громад сіл, селищ, міст у складі інших територіальних громад та на територіях інших адміністративно-територіальних одиниць [1].

Децентралізація спрямована на створення безпечного та комфортного середовища для життя людини в Україні. Децентралізація повинна стояти на трьох стовпах: передача повноважень від центру до найнижчого можливого рівня; відповідно до переданих повноважень передача фінансових ресурсів; забезпечення контролю з боку держави за діяльністю органів місцевого самоврядування (рис. 2.3) [54].

Рис. 2.3. Стратегічна основа децентралізації

Джерело: авторська розробка за джерелом [1]

Європейський і світовий досвід свідчать, що місцеві проблеми можуть ефективно вирішуватися виключно на місцевому рівні.

Децентралізація – це шлях, що передбачає передачу повноважень вирішувати місцеві проблеми на найближчий для людей рівень – від центральних державних структур органам місцевого самоврядування безпосередньо громадам, а також забезпечити їх власними фінансовими ресурсами, які зроблять їх спроможними ці проблеми вирішувати. Завдяки запровадженню відповідальності органів місцевого самоврядування перед виборцями підвищується ефективність їхньої роботи, а перед державою – відповідальність за законність [1, с. 68].

Ціллю здійснення децентралізації можна назвати відхід від централізованої моделі управління в державі, забезпечення спроможності місцевого самоврядування та побудову ефективної системи територіальної організації влади в Україні, а у підсумку – створення і підтримка повноцінного життєвого середовища для громадян, надання високоякісних та доступних публічних послуг, становлення інститутів прямого народовладдя, задоволення інтересів громадян в усіх сферах життєдіяльності на відповідній території, узгодження інтересів держави та територіальних громад [3, с. 62].

Взагалі характеризуючи реформу місцевого самоврядування та децентралізація влади в Україні слід відмітити такі її головні цілі.

Першою ціллю є завершення формування оптимальної для України системи адміністративно-територіального устрою:

- завершити розробку і затвердження Перспективних планів формування спроможних територіальних громад усіх областей України;

- зменшити вплив обласних рад на формування перспективних планів формування спроможних територіальних громад;

- завершити розробку та затвердити Методику формування госпітальних округів;

- прийняти Постанови Кабінету Міністрів України «Про склад формування госпітальних округів» і «Про адміністративні округи»;

- спростити механізм створення об'єднаних територіальних громад шляхом запровадження механізму приєднання територіальних громад;
- запровадити механізм визнання об'єднаних територіальних громад спроможними за рішенням Кабінету Міністрів України;
- унормувати питання щодо повноважень районної ради та районної державної адміністрації у районах, де створені об'єднані територіальні громади;
- визначити засади формування адміністративно-територіального устрою, умови та порядок утворення адміністративно-територіальних одиниць, їх реорганізації, статус поселень, порядок найменування і перейменування поселень та адміністративно-територіальних одиниць через ухвалення окремого закону [41].

Другою ціллю є надання доступних та якісних публічних послуг місцевим самоврядуванням:

- передати органам місцевого самоврядування функції з архітектурно-будівельного контролю;
- передати органам місцевого самоврядування функції з реєстрації місця проживання, реєстрації юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців, громадських об'єднань, надання відомостей із Державного земельного кадастру, здійснення державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень [54].

Третя ціль полягає в тому, що громади братимуть участь у вирішенні питань місцевого значення, для цього необхідно:

- запровадити ефективні механізми участі громадян у виробленні органами місцевого самоврядування рішень: місцеві ініціативи, громадські слухання, загальні збори громадян, електронні петиції, проведення громадської експертизи, утворення консультативно-дорадчих органів;
- забезпечити право територіальних громад на місцевий референдум і визначити питання, які можуть розглядатись на місцевому референдумі;

– удосконалити процедуру утворення органів самоорганізації населення, визначити чіткий порядок надання їм частини повноважень органів місцевого самоврядування за винятком тих, що мають владний характер, а також надання коштів для здійснення зазначених повноважень [54].

Четверта ціль децентралізації полягає в тому, що фінансування регіональної політики буде забезпечувати розвиток та підвищувати конкурентоспроможність громад і регіонів для цього необхідно:

– збільшити розмір Державного фонду регіонального розвитку до 1,5 % Державного бюджету України;

– удосконалити механізм розподілу коштів Державного фонду регіонального розвитку, частину яких спрямувати на фінансування реалізації Державної стратегії регіонального розвитку в регіонах на період до 2020 року;

– запровадити прозорий процес відбору проектів органів місцевого самоврядування на фінансування з Державного фонду регіонального розвитку;

– забезпечити моніторинг використання коштів Державного фонду регіонального розвитку, контроль за відповідністю їх призначення встановленим індикаторам ефективності, систему звітності;

– забезпечити середньострокове бюджетування проектів регіонального розвитку [41].

П'ята ціль полягає в тому, що держава буде контролювати законність діяльності органів місцевого самоврядування для цього необхідно:

– забезпечити контроль за законністю актів органів місцевого самоврядування з боку місцевих державних адміністрацій вищого рівня;

– забезпечити систему розпуску органів місцевого самоврядування у випадку бездіяльності чи прийняття рішень, які становлять загрозу безпеці країни, її територіальній цілісності [54].

Ефективна система влади має передбачати розмежування повноважень між органами місцевого самоврядування та державними органами влади, створення належних матеріальних, фінансових та

організаційних умов для діяльності органів місцевого самоврядування, а також забезпечення відкритості, прозорості та участі громадськості у вирішенні питань місцевого значення.

Високий рівень конкурентоспроможності регіонів має запровадити ефективне використання ресурсів для сталого розвитку, сприятливі умови для ведення бізнесу та ефективне міжрегіональне співробітництво .

Висока якість послуг має ґрунтуватися на державних стандартах якості адміністративних послуг, а також підтримці доступності отримання послуг.

Отже, децентралізація як одна із пріоритетних реформ в Україні передбачає підвищення ролі регіональних органів державної влади та місцевого самоврядування у здійсненні економічних і структурних реформ. Вона прискорює диверсифікацію економіки територій, оптимізацію управління державним і комунальним майном, розвиток міжрегіонального і транскордонного співробітництва у різних сферах суспільного життя [54].

Особливістю децентралізації влади в Україні є те, що одночасно тривають процеси реформи місцевого самоврядування, територіальної організації виконавчої влади, адміністративно-територіального устрою та державної регіональної політики.

2.2. Характеристика закордонного досвіду земельних відносин

Демократичні зміни, що відбуваються в Україні, тісно пов'язані з необхідністю реформування системи органів публічної влади та розвитку інститутів громадянського суспільства. Досвід розвитку зарубіжних країн свідчить про те, що оптимізація територіальної організації влади, зміцнення місцевого самоврядування, формування самодостатніх територіальних громад неможливе без проведення децентралізації влади, яка є основою забезпечення високого рівня життя населення, надання якісних послуг на локальному рівні [55].

Ураховуючи, що більшість розвинутих країн світу мають давні традиції проведення децентралізаційних реформ, зарубіжний досвід для України є вкрай важливим та актуальним.

На сьогоднішній день у світі не існує жодної універсальної моделі чи методології, яку б можна в повному обсязі і без змін застосувати в Україні.

Різні історичні умови розвитку сприяли формуванню декількох моделей організації місцевого самоврядування, специфічними ознаками яких є типи та форми взаємовідносин органів місцевого самоврядування з органами державної влади [1].

На разі в європейських країнах виділяють три основні моделі місцевого самоврядування, які склалися під час муніципальних реформ, а саме: англосаксонська, континентальна, змішана. Основні характеристики зазначених моделей місцевого самоуправління наведено в табл. 2.1 [1].

Таблиця 2.1

Основні ознаки моделей місцевого самоврядування

<i>Модель місцевого Самоврядування</i>	<i>Країни, що використовують</i>	<i>Характеристика моделі</i>
Англосаксонська	Великобританія, США, Канада, Нова Зеландія, Австралія	Високий рівень автономії місцевого самоврядування, виборність та контроль з боку населення. Відсутність на місцях спеціальних державних уповноважених, на яких покладена функція контролю над органами місцевого самоврядування. Відсутність місцевих адміністрацій (органів державної влади на місцях)
Континентальна	Франція, Італія, Іспанія, Бельгія, Нідерланди, Польща, Болгарія	Поєднання прямого державного управління і місцевого самоврядування. Певна ієрархія системи управління, в якій місцеве самоврядування є ланкою в порівнянні з державною владою. Обмежена автономія місцевого самоврядування, наявність на місцях спеціальних державних уповноважених, які контролюють органи місцевого самоврядування
Змішана	Німеччина, Австрія	У деяких ланках місцевого самоврядування виборний орган може бути і ланкою муніципального управління, і представником державної адміністрації

Джерело: Розраховано автором за даними [10, с.297; 13, с.284]

Реальна побудова взаємовідносин між центральною та місцевою владою, навіть у межах однієї моделі, має свої специфічні ознаки, які обумовлені особливостями законодавства, історичними, національними та релігійними особливостями.

Незважаючи на існування різних моделей місцевого самоврядування та наявність національних особливостей у розподілі повноважень між місцевою та центральною владою, існують спільні ознаки, що характеризують децентралізаційні процеси в європейських країнах.

У сучасних умовах виділяють п'ять основних характеристик, що притаманні децентралізації в європейських країнах (рис. 2.4) [22].

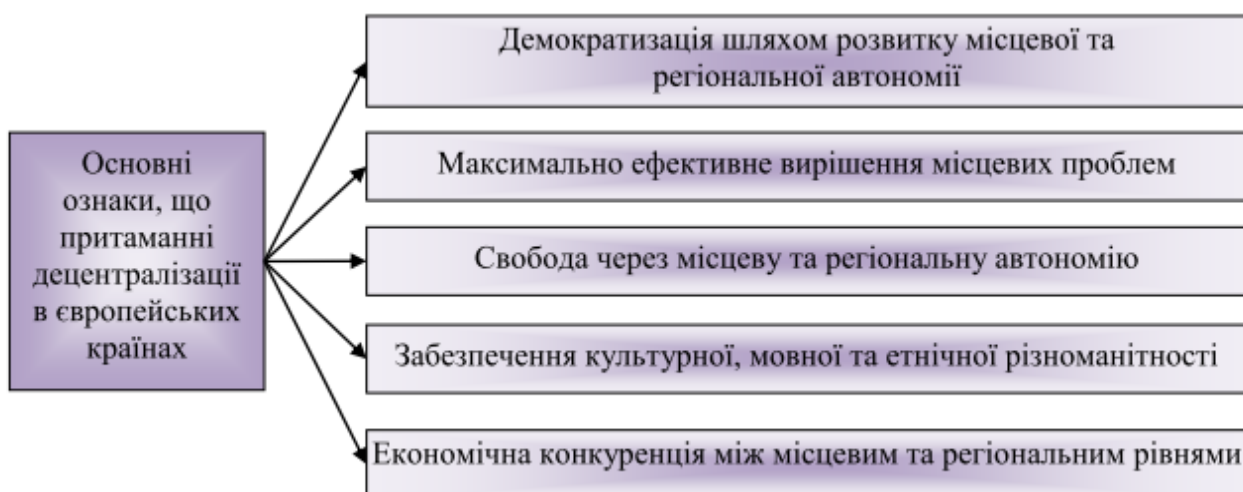

Рис. 2.4. Ознаки децентралізації в європейських країнах

Джерело: авторська розробка за джерелом [22, с.17]

Зарубіжний досвід свідчить про значущість децентралізації для країн, які перебувають у стадії глибоких змін у системі регулювання суспільних відносин. При цьому слід зазначити, що для країн перехідного періоду децентралізація є дієвим способом зміни суттєвих характеристик суспільства і має значний потенціал та перспективи для місцевого розвитку.

Розглянемо більш детально досвід проведення децентралізації в окремих країнах Європи, які мали тривалий досвід централізованого управління.

В організації місцевої публічної влади Франція пішла шляхом децентралізації. До 1980 року це була досить централізована держава, проте проведені реформи створили умови для децентралізації влади та демократизації системи публічної адміністрації. Впродовж 1982 – 1986 років у Франції було прийнято більше 40-ка законів, спрямованих на децентралізацію. Однією з головних цілей реформи була модернізація адміністративної системи через підвищення її здатності відповідати щоденним потребам населення і сприяти реалізації місцевих проектів економічного розвитку [12, с.109].

Останній етап реформи, був здійснений шляхом внесення змін до Конституції Французької Республіки конституційним законом від 28.03.2003 р.

Відповідно до нього, головним суб'єктом місцевої публічної влади визнано «територіальні колективи» – комуни (громади), департаменти, регіони, колективи з особливим статусом і заморські колективи. Територіальні колективи мають право приймати рішення у межах компетенції, що може бути надана їм на відповідному рівні. При дотриманні передбачених законом умов територіальні колективи вільно управляються виборними радами і володіють регламентарною владою при здійсненні своєї компетенції.

Результатом проведення реформування публічної влади в Італії стало формування трирівневої системи організації влади в країні: регіон – провінція – комуна. Видатки на забезпечення функціонування освіти, охорони здоров'я, транспортних мереж, цивільної авіації, надання адміністративних послуг для промисловості та бізнесу зосереджені у регіональних бюджетах [2, с. 134].

Як свідчить практика, італійська модель державного будівництва виявилася досить дієвою та сприяла підвищенню ефективності використання бюджетних фондів, якості надання публічних послуг, зростанню економічної активності на регіональному рівні.

Дані проведеного дослідження свідчать про те, що децентралізаційні процеси в різних країнах мають як переваги, так і недоліки.

Серед основних переваг децентралізації варто відмітити наступні: створення передумов для успішного розвитку громадянського суспільства; отримання мешканцями територіальних громад практичного досвіду участі у демократичних змінах; більш ефективний розподіл бюджетних ресурсів з метою вирішення нагальних потреб територіальної громади; створення сприятливих умов для розвитку місцевого господарства; сприяння розвитку економіки регіону і стратегічному плануванню; забезпечення прозорості і гласності прийняття рішень на місцях, підвищення якості надання послуг та їх максимальне наближення до споживачів; підвищення відповідальності місцевих органів за результати своєї діяльності [54].

Однак поряд із позитивними аспектами децентралізації існують і певні недоліки, до яких відносять: ускладнення спроможності впливати на макроекономічну ситуацію на державному рівні; зниження скоординованості виконання делегованих повноважень; гальмування реалізації державних програм на фоні надання більшого значення місцевим політичним пріоритетам; намагання центральними органами влади уникнути відповідальності за надання державних послуг населенню, самоусунення центральних урядів від вирішення нагальних питань; неузгодженість делегованих повноважень і обов'язків із ресурсами для їх виконання.

Дослідження специфіки впровадження децентралізаційних реформ різних країн свідчить, що досвід кожної з них є унікальним та відображає специфіку розвитку окремої країни.

Тому, на нашу думку, є недоцільним упровадження зарубіжного досвіду без урахування особливостей економічного та політичного розвитку конкретної країни. На основі аналізу зарубіжного досвіду можна виокремити основні шляхи впровадження реформ з децентралізації влади в Україні:

- розробка та реалізація ефективної регіональної політики, спрямованої на забезпечення рівномірного місцевого і регіонального розвитку;

- забезпечення втілення принципу субсидіарності як способу подолання конфлікту інтересів між місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування;
- упровадження адміністративно-територіальної реформи із забезпеченням збереження цілісності держави та її унітарного устрою;
- забезпечення розширення прав територіальних громад щодо вирішення проблем їх життєзабезпечення;
- проведення бюджетної реформи з урахуванням загальнонаціональних та місцевих інтересів.

Досвід реформ у зарубіжних країнах свідчить, що децентралізація відіграє важливу роль у демократизації і трансформації суспільства, переходу до інститутів, заснованих на ініціативі та відповідальності окремої людини та громади. Тенденція до широкого її впровадження спостерігається в адміністративній, політичній, бюджетно-фінансовій, соціальній сферах, сприяє розвитку людського потенціалу, відповідальності влади, покращанню якості надання державних і громадських послуг, консолідації суспільства, вирішенню економічних, правових, політичних, етнічних проблем і т. д. [11, с. 17].

Таким чином, результатом децентралізації має стати побудова розвиненої, сильної демократичної держави із самодостатнім місцевим самоврядуванням, здатним ефективно вирішувати місцеві проблеми та якнайкраще забезпечити населення широким спектром публічних послуг.

2.3. Потенціал використання земельних ресурсів територіальних громад в сфері соціально-економічних відносин

Землі населених пунктів України мають потужний ринковий потенціал і високу доступність для приватизації. Разом з великою кількістю суб'єктів земельних відносин та високим рівнем їх персоніфікації, значним інфраструктурним забезпеченням та низьким рівнем зайнятості, високою

оцінкою їх дохідності – це створює сприятливі умови для першочергового включення таких земель в економічний оборот. З урахуванням інвестиційної привабливості та інвестиційних можливостей земель населених пунктів, включення їх в економічний оборот передбачає залучення як прямих, так і опосередкованих (через бюджетну систему) інвестицій як на первинному, так і на вторинному ринку. Це мають бути кошти і виручені від продажу ділянок, і додатково залучені покупцями землі у зв'язку з її придбанням. Ринок земель населених пунктів може значно розширити базу доходів бюджетів усіх рівнів. Таким чином, завдяки формуванню ринку землі, можуть і мають бути створені механізми тривалої дії для поповнення бюджетів територіальних громад. Реальне формування ринку землі передбачає здійснення комплексу поточних та перспективних завдань. Це, насамперед, створення необхідних ринкових передумов, реалізація інвестиційного та бюджетного потенціалів ринку землі, забезпечення його прозорості, нормативно-правове забезпечення легального функціонування і цивілізованого регулювання [1].

Формування цивілізованого ринку землі – важливий чинник і необхідна передумова інвестиційної привабливості земельно-ресурсного потенціалу України, яка виявляється в прямій і опосередкованій (через бюджетну систему) формах [51].

Продаж земельних ділянок підвищує мотивацію до інвестування в економіку, вкладення коштів у будівництво, розширення чи модернізацію підприємств, житла, об'єктів інфраструктури, інтенсифікацію господарської діяльності і поліпшення якості землі. Крім того, це опосередковано сприяє активізації інвестиційного процесу через спрямування частини виручених коштів, одержаних податків та зборів у розвиток інфраструктури населених пунктів [27, с.67-70].

Суб'єкти земельно-інвестиційних відносин, які вкладають власний чи позиковий капітал у земельні ділянки або в земельні цінні папери, мають бути впевненими в тому, що закони та влада України надійно захищають їхні права та інтереси.

Важливою умовою забезпечення соціальної спрямованості формування ринку землі є ефективне використання бюджетного потенціалу земельних ресурсів, шляхом збільшення надходження коштів від продажу ділянок комунальної форми власності та збільшення податків і зборів від продажу приватних земельних ділянок (Рис.2.5). Але на даний момент такі можливості використовуються недостатньо [54].

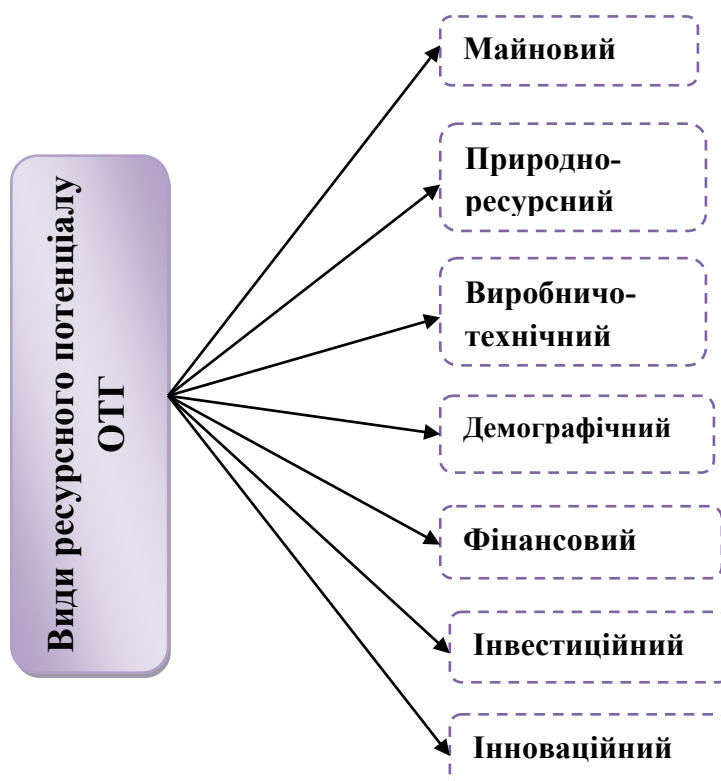

Рис.2.5. Алгоритм видів ресурсного потенціалу об'єднаної територіальної громади

Джерело: побудовано автором за джерелом [53]

На сьогоднішній день серед усіх видів джерел фінансування місцевого розвитку за економічним змістом на практиці найчастіше вдаються до тих, з яких можна одержати певні кошти. Набагато рідше органи місцевої влади використовують механізм надання майна чи майнових прав, або ж спільну діяльність місцевих органів влади та суб'єктів господарювання, серед них і приватних (державно-приватне партнерство, інвестиційні проекти, інноваційні

науково-технічні програми тощо). Відмінністю останнього критерію класифікації фінансових ресурсів місцевого розвитку – спосіб залучення – є його комплексність, поєднання в собі інших критеріїв. За цим критерієм виокремлюють [4] такі джерела фінансування місцевого соціально-економічного розвитку:

- бюджетні;
- інвестиційні;
- кредитні;
- грантові.

Прикладами бюджетних ресурсів внутрішнього походження є надходження від податків та зборів, продажу та оренди об'єктів комунальної власності. Ці джерела фінансування місцевого соціально-економічного розвитку можуть носити як відновлювальний, так і невідновлювальний характер. Наприклад, надходження від оренди землі або нерухомості, що перебувають у комунальній власності, мають відновлювальний характер, оскільки вони не призводять до зміни права власності на актив і ОТГ може отримувати їх регулярно. Натомість кошти від продажу землі або нерухомості є невідновлювальними, а отже, несталими [25, с.66-70].

Успішною практикою може стати використання певних видів внутрішніх бюджетних надходжень для фінансування окремих ініціатив з місцевого розвитку (при цьому береться до уваги той факт, що вдала ініціатива чи проект може призвести до підвищення внутрішніх бюджетних доходів). Прикладом такого підходу може бути використання доходів від здачі в оренду комунального майна для фінансування, наприклад, програм з підтримки підприємництва.

2.4. Повноваження органів місцевого самоврядування в сфері земельних відносин

Необхідною умовою стабільного розвитку суспільства та ефективного функціонування держави є забезпечення балансу загальнодержавних інтересів з інтересами населення регіонів і територіальних громад. Конституція України закріпила дві системи влади на місцях: місцеві державні адміністрації, які є місцевими органами виконавчої влади, та місцеве самоврядування як публічну владу територіальних громад. Основний Закон України гарантує місцеве самоврядування і тим самим не допускає можливості його підміни місцевими державними адміністраціями.

Демократизація всіх сфер суспільного життя та побудова громадянського суспільства в Україні неможливі без проведення децентралізації та деконцентрації державних функцій та повноважень і втілення в життя принципів реального місцевого самоврядування [31].

Питання повноважень органів місцевого самоврядування в галузі земельних відносин регулюється:

- Конституцією України;
- Земельним кодексом України;
- Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні та іншими нормативно-правовими актами.

Статтею 140 Конституції України визначено, що «місцеве самоврядування є правом територіальної громади - жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста - самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України» [39]. Місцеве самоврядування здійснюється територіальною громадою в порядку, встановленому законом, як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування: сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи. Органами місцевого самоврядування, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ та міст, є районні та обласні ради.

Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» визначено поняття «територіальна громада - жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр», «представницький орган місцевого самоврядування - виборний орган (рада), який складається з депутатів і відповідно до закону наділяється правом представляти інтереси територіальної громади і приймати від її імені рішення», а «районні та обласні ради - органи місцевого самоврядування, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ та міст» які мають на законодавчому рівні права, що регулюють їх діяльність (рис.2.6) [54].

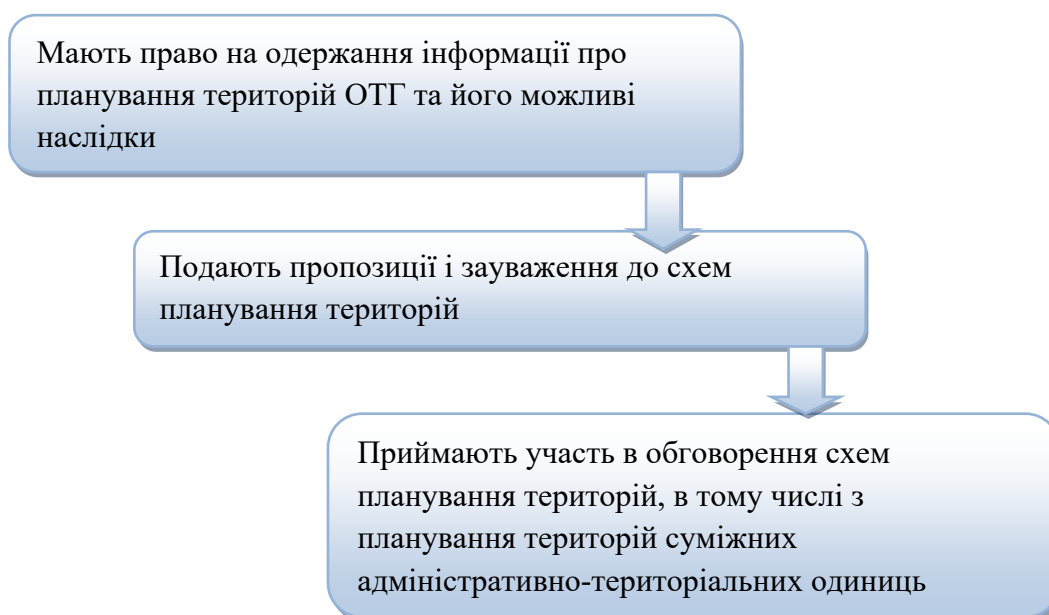

Рис.2.6. Права територіальних громад під час здійснення планування відповідних територій

Джерело: побудовано автором за джерелом [1]

Окрім того, органи самоврядування, в тому числі керівництво ОТГ, мають певні повноваження на здійснення правомочних актів щодо землекористування (таблиця 2.2) [38].

**Повноваження органів місцевого самоврядування в об'єднаних
громадах**

Види повноважень	Зміст повноважень
Власні	Планування розвитку громади та формування бюджету
	Економічний розвиток, залучення інвестицій, розвиток підприємництва
	Управління земельними ресурсами, надання дозволів на будівництво, прийняття будівель в експлуатацію
	Розвиток місцевої інфраструктури: утримання та будівництво доріг; водо-, тепло-, газопостачання і водовідведення та благоустрій території
	Надання житлово-комунальних послуг (теплопостачання і водовідведення, управління відходами, утримання об'єктів комунальної власності)
	Утримання вулиць і доріг на території громади
	Організація пасажирських перевезень на території громади
	Громадська безпека силами муніципальної поліції
	Пожежна охорона
	Соціальна допомога через територіальні центри в громадах
Делеговані	Адміністративні послуги через центри їх надання в громадах
	Управління школами та дитсадками
	Первинна медична допомога
	Утримання та організація роботи будинків культури, клубів, бібліотек, стадіонів, спортивних майданчиків

*Розраховано автором за даними Держгеокадастру за відповідні роки.

З дня набрання чинності Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розмежування земель державної та

комунальної власності» (з 01.01.2013 року), в якому «...землями комунальної власності відповідних територіальних громад вважаються земельні ділянки на яких розташовані будівлі, споруди, інші об'єкти нерухомого майна комунальної власності відповідної територіальної громади; які перебувають у постійному користуванні органів місцевого самоврядування, комунальних підприємств, установ, організацій та всі інші землі, розташовані в межах відповідних населених пунктів, крім земельних ділянок приватної власності та земельних ділянок державної власності» [44].

Стаття 122 Земельного кодексу України встановлює повноваження органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування щодо передачі земельних ділянок у власність або у користування. Згідно яких сільські, селищні, міські ради передають земельні ділянки у власність або у користування із земель комунальної власності відповідних територіальних громад для всіх потреб, а обласні, районні ради передають земельні ділянки у власність або у користування з відповідних земель спільної власності територіальних громад для всіх потреб [45].

Стаття 10 Земельного кодексу України до повноважень районних рад у галузі земельних відносин на території району відносить розпорядження землями на праві спільної власності відповідних територіальних громад [38].

Структура виконавчих органів місцевого самоврядування:

- голова територіальної громади;
- 2 – 3 заступники голови територіальної громади;
- секретар ради територіальної громади;
- фінансове управління;
- відділ комунальної власності та земельних відносин;
- сектор з юридичних питань;
- відділ житлово-комунального господарства, благоустрою, охорони;
- навколишнього природного середовища та інфраструктури;
- відділ економічного розвитку, торгівлі та інвестицій;
- відділ містобудування, архітектури та капітального будівництва;

- служба містобудівного кадастру;
- загальний відділ;
- сектор організаційно-кадрової роботи;
- відділ ведення Державного реєстру виборців;
- центр надання адміністративних послуг;
- дозвільний центр;
- сектор з питань надзвичайних ситуацій та цивільного захисту
- населення і територій;
- архівний відділ;
- відділ освіти, молоді та спорту;
- відділ культури, туризму та з питань діяльності засобів
- масової інформації;
- управління соціального захисту населення та праці;
- служба у справах дітей, центр сім'ї та молоді, центр обліку
- бездомних осіб;
- відділ охорони здоров'я;
- старости територіальної громади у складі виконавчого комітету [24].

До повноважень сільських, селищних, міських рад у галузі земельних відносин, згідно ст.12 Земельного кодексу України належить розпорядження землями територіальних громад; передача земельних ділянок комунальної власності у власність громадян та юридичних осіб відповідно до цього Кодексу; надання земельних ділянок у користування із земель комунальної власності відповідно Кодексу (табл. 2.5) [39].

Відповідно до статті 80 Земельного кодексу України суб'єктами права власності на землю є громадяни та юридичні особи - на землі приватної власності; територіальні громади, які реалізують це право безпосередньо або через органи місцевого самоврядування, - на землі комунальної власності; держава, яка реалізує це право через відповідні органи державної влади, - на землі державної власності [38].

Право власності на землю територіальних громад врегульовано статтею 83 Земельного кодексу України, згідно якої землі, які належать на праві власності територіальним громадам сіл, селищ, міст, є комунальною власністю.

Територіальні громади набувають землю у комунальну власність у разі передачі їм земель державної власності; відчуження земельних ділянок для суспільних потреб та з мотивів суспільної необхідності відповідно до закону; прийняття спадщини; придбання за договором купівлі-продажу, ренти, дарування, міни, іншими цивільно-правовими угодами; виникнення інших підстав, передбачених законом.

Територіальні громади сіл, селищ, міст можуть об'єднувати на договірних засадах належні їм земельні ділянки комунальної власності. Управління зазначеними земельними ділянками здійснюється відповідно до закону. Територіальні громади можуть бути суб'єктами права спільної власності на земельну ділянку, а також суб'єктами права спільної власності на земельні ділянки територіальних громад можуть бути районні та обласні ради.

Державна реєстрація права держави чи територіальної громади на земельні ділянки, здійснюється на підставі заяви органів, які згідно із статтею 122 Земельного кодексу України передають земельні ділянки у власність або у користування, до якої додається витяг з Державного земельного кадастру про відповідну земельну ділянку [38].

Отже суб'єктами права власності на земельні ділянки комунальної власності є територіальні громади сіл, селища, міста, розпорядниками земельних ділянок комунальної власності щодо передачі у власність або у користування можуть бути лише і тільки територіальні громади сіл, селища, міста через свої виборні органи - сільські, селищні, міські ради.

А районні ради та обласні ради мають право розпорядження лише тими землями, що є у них на праві спільної власності відповідних територіальних громад, набути у порядку визначеному законодавством.

Висновок до II розділу

Одним із основних завдань реформи децентралізації є посилення ролі територіальних громад із наданням їм права самим розпоряджатися землями, котрі перебувають як у межах населених пунктів, так і поза ними. У другому розділі дипломної роботи досліджено тенденції розвитку правових аспектів реформи децентралізації у сфері земельних відносин. Проаналізовано проблеми законодавчого забезпечення реформи децентралізації.

Враховуючи все вищезазначене, можна зробити висновки, що для ефективної роботи новостворених громад необхідно віднести до земель комунальної власності усі землі державної власності за межами населених пунктів у межах територій об'єднаних територіальних громад, що створюються згідно з законом і перспективним планом формування територій громад, окрім приватної власності та земель: на яких розташовані будівлі, споруди, інші об'єкти нерухомого майна державної власності; які перебувають у постійному користуванні органів державної влади, державних підприємств, уставнов організацій; які належать до земель оборони; зон відчуження та безумовного відселення;

Також з метою забезпечення принципу повсюдності місцевого самоврядування пропонується надати органам місцевого самоврядування об'єднаних територіальних громад повноваження щодо зміни цільового призначення земельних ділянок приватної власності.

Також необхідно запровадити механізм уточнення меж територіальних громад при виникненні невизначеності або спору з приводу таких меж. Все це дасть змогу зміцнити матеріальну та фінансову основу місцевого самоврядування, більш якісне й обґрунтоване планування розвитку територій. Надання органам місцевого самоврядування ральних повноважень щодо управління земельним фондом об'єднаної громади дозволить чітко і прозоро формувати дохідну частину місцевих бюджетів в частині плати за землю.

РОЗДІЛ III. ЗАКОНОДАВЧЕ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

3.1. Перспективно-планувальний проект розвитку землевпорядної сфери в сучасних умовах децентралізації влади

Основні передумови активізації процесу децентралізації в Україні пов'язані з виконанням вимог, яким мають відповідати кандидати на вступ в Європейського Союзу, та подіями на Сході України, урегулювання яких потребує дотримання Мінських угод.

З децентралізацією влади пов'язані надії українського суспільства на підвищення рівня та якості життя населення, обсягу та якості суспільних послуг, максимальне наближення їх до споживача і отримання у найкоротший строк. Кожна децентралізована країна зробила свої кроки до децентралізації влади. Україна визначила п'ять власних кроків (рис.3.1) [54]:

Рис.3.1. Основні кроки до децентралізації влади в Україні

Джерело: авторська розробка за джерелом [54]

- визначити територіальну основу органів місцевого самоврядування та виконавчої влади;
- розмежувати повноваження між органами місцевого самоврядування різних рівнів;
- розмежувати повноваження між органами місцевого самоврядування та виконавчої влади;
- визначити потребу у кількості ресурсів на кожному рівні;
- зробити органи місцевого самоврядування підзвітними перед виборцями і державою [54].

Згідно з Концепцією реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні ці кроки включають також максимальне залучення населення до ухвалення управлінських рішень, сприяння розвитку форм прямого народовладдя; удосконалення механізму координації діяльності місцевих органів виконавчої влади.

Для того, щоб ці кроки країною були пройдені, має бути відповідне забезпечення: законодавче, організаційне та суспільне.

Законодавче забезпечення децентралізації пов'язане з прийняттям законів про місцеве самоврядування, об'єднання громад, ринок праці, а також законодавчих актів, що регулюють питання фінансування та перерозподілу повноважень у сфері освіти, культури, соціального захисту населення, охорони здоров'я, охорони навколишнього природного середовища, надання житлово-комунальних послуг та інших суспільних послуг. Організаційне забезпечення децентралізації представлене зміною відстані між наявними та необхідними, які дозволяють максимізувати якість надання суспільних послуг повноваженнями різних рівнів управління виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. Перерозподіл функцій за рівнями – складний і болучий процес, що супроводжується визначенням відповідного фінансування для реалізації закріплених за певним рівнем нових функцій і базується на нових і оновлених законодавчих актах [1].

На сьогодні внесені зміни до Податкового кодексу, Бюджетного кодексу, діє низка законів (таблиця 3.1).

Таблиця 3.1

Законодавчо-нормативні документи, що регулюють землевпорядні відносини в соціально-економічній системі

№ з/п	Назва нормативно-правових документів
1.	Закон України «Про місцеві державні адміністрації»,
2.	Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад»
3.	Закон України «Про співробітництво територіальних громад»
4.	Закон України «Про ратифікацію Додаткового Протоколу до Європейської хартії місцевого самоврядування про право участі у справах органу місцевого самоврядування»
5.	Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розширення повноважень органів місцевого самоврядування та оптимізації надання адміністративних послуг»
6.	Закон України «Про засади державної регіональної політики»
7.	Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад»
8.	Закон України «Про співробітництво територіальних громад»
9.	Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Методики формування спроможних територіальних громад»

З метою створення спроможних громад підписано Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад», Закон України «Про співробітництво територіальних громад» і видана Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Методики формування спроможних територіальних громад». Спроможні територіальні громади – територіальні громади, які в результаті добровільного об'єднання здатні самостійно або через відповідні органи місцевого самоврядування забезпечити належний рівень надання послуг, зокрема у сфері освіти, культури, охорони здоров'я, соціального захисту, житлово-комунального господарства, з урахуванням кадрових ресурсів, фінансового забезпечення та розвитку інфраструктури відповідної адміністративно-територіальної одиниці [18].

Об'єднані територіальні громади

№ п.п.	Автономна Республіка Крим, область, місто	Об'єднані територіальні громади	Міста				СМТ	Сільські населені пункти			Ради об'єднаних територіальних громад					
			Всього	Обл. знач.	Рай. знач.	3 рай. поділ.		Всього	Селищ	Сіл	Всього	Міські			Селищні	Сільські
												Всього	Міст обл. знач.	Міст рай. знач.		
1	Автономна Республіка Крим															
2	Вінницька	16	4		4	6	109	12	97	3	2		2		1	
3	Волинська	20	1		1	5	236		236	20	1		1	4	15	
4	Дніпропетровська	37	2		2	16	447	20	427	24	2		2	7	15	
5	Донецька	6	3	1	2	6	129	15	114	4	2	1	1	1	1	
6	Житомирська	41	5		5	21	767	9	758	11				5	6	
7	Закарпатська	5	3		3		25		25	5	3		3		2	
8	Запорізька	15	1		1	3	131	9	122	13				3	10	
9	Івано-Франківська	14	1		1	4	104	3	101	12	1		1	2	9	
10	Київська	2				2	7		7	2				2		
11	Кіровоградська	5	3		3		48	2	46	4	3		3		1	
12	Луганська	3				2	36	1	35	3				2	1	
13	Львівська	15	1		1	3	137	1	136	15	1		1	3	11	
14	Миколаївська	18	1		1	6	176	14	162	3				1	2	
15	Одеська	15	3	2	1	4	156	1	155	8	2	2		1	5	
16	Полтавська	39	5		5	7	546	2	544	15	3		3	3	9	
17	Рівненська	18	1		1	2	206	1	205	14	1		1	1	12	
18	Сумська	24	3		3	10	365	11	354	12				5	7	
19	Тернопільська	38	7		7	12	352		352	26	4		4	9	13	
20	Харківська	3				3	41	2	39	2				2		
21	Херсонська	24	1		1	10	195	19	176	4				1	3	
22	Хмельницька	36	5		5	13	673	3	670	22	3		3	10	9	
23	Черкаська	26	4		4	4	148	13	135	9	1		1	2	6	
24	Чернівецька	14	3		3	2	67		67	14	3		3	2	9	
25	Чернігівська	24	7		7	11	476	25	451	5				2	3	
26	м Київ															
27	м Севастополь															
	Всього	458	64	3	61	152	5577	163	5414	250	32	3	29	68	150	

III. РАЗОМ:

№ п.п.	Автономна Республіка Крим, область, місто	Райони		Міста				СМТ	Сільські населені пункти			Ради, у тому числі ОТГ							
		Сільські	У містах	Всього	Обл. знач.	Рай. знач.	3 рай. поділ.		Всього	Селищ	Сіл	Всього	Районні		Міські			Селищні, у тому числі ОТГ	Сільські, у тому числі ОТГ
													Сільські	У містах	Всього	Міст обл. знач.	Міст рай. знач., у тому числі ОТГ		
	Всього по Україні	490	108	461	187	272	24	883	28378	1173	27205	11127	488	47	463	186	275	772	9357

Всього населених пунктів - 29722

Представницький орган Автономної Республіки Крим - 1

Міських поселень - 1344

Всього місцевих рад: - 11151
у тому числі: обласних рад - 24

Примітка:

Міста, в яких міські ради не утворені:

Назва області	Назва міста
Київська	м Прип'ять
Київська	м Чорнобиль

Райони, в яких районні ради не утворені:

Назва області	Назва району	Назва ради, якій підпорядковано район
Донецька	Лиманський район	Лиманська міська рада територіальної громади
Луганська	Довжанський район	Свердловська міська рада

Міста, з районним поділом, в яких районні ради у місті не утворені:

Назва області	Назва міста	Районів у місті	Районних рад у місті
Дніпропетровська	м Кам'янське	3	0
Донецька	м Горлівка	3	0
Донецька	м Макіївка	5	0
Донецька	м Маріуполь	4	0
Запорізька	м Запоріжжя	7	0
Львівська	м Львів	6	0
Миколаївська	м Миколаїв	4	0
м.Київ	м Київ	10	0
Одеська	м Одеса	4	0
Сумська	м Суми	2	0
Харківська	м Харків	9	0

Райони, в яких об'єднані територіальні громади повністю поглинули територію району:

Назва області	Назва району	Кількість ОТГ
Дніпропетровська	Апостолівський район	4
Донецька	Лиманський район Лиманська міська рада	1
Житомирська	Народицький район	1
Херсонська	Горностаївський район	3
Хмельницька	Дунаєвецький район	4
Хмельницька	Летичівський район	2
Хмельницька	Старосинявський район	1
Чернігівська	Сновський район	1

Держава здійснює фінансову підтримку добровільного об'єднання територіальних громад сіл, селищ, міст шляхом надання об'єднаній

територіальній громаді коштів у вигляді субвенцій на формування відповідної інфраструктури згідно з планом соціально-економічного розвитку такої територіальної громади у разі, якщо її межі повністю відповідають межам, визначеним перспективним планом формування територій [6].

Проекти перспективних планів розробляються обласними державними адміністраціями та подаються до обласних рад. У табл. 3.1 наведено результати таких проектів станом на 2020 рік.

Аналіз даних табл. 3.1 свідчить про те, що заплановані результати по об'єднанню територіальних громад не досягнуті, що дозволяє говорити про наявність проблем в реалізації планів децентралізації. Створено лише 23,3 % об'єднаних громад від запланованих 791. У трьох областях (Миколаївська, Сумська, Херсонська) створено тільки по одній об'єднаній громаді. У Закарпатській області на даний час не прийнято перспективний план це пов'язано з опір з боку чиновників, більшою мірою районних, меншою обласних, через небажання віддавати повноваження разом з фінансовими ресурсами та очікуванням свого скорочення у результаті зменшення тих самих повноважень на районному рівні. Лідером у створенні спроможних громад є Тернопільська область, у якій проект реалізовано на 100 %.

Перспективні плани досі не реалізовані повною мірою через недотримання територіальних меж, що були визначені при підготовці проектів об'єднання. Розраховуючи на отримання фінансової підтримки, більша кількість громад, ніж планувалось, забажала стати центром об'єднаної територіальної громади. Невеликі заможні громади не хочуть об'єднуватись з іншими взагалі або проти об'єднання з менш заможними громадами. Деякі громади побоюються запропонованого об'єднання через можливість фінансування їх територій за залишковим принципом, якщо вони не будуть центром об'єднаної громади [54].

На рівні громад, процеси відбуваються повільно, перш за все, через законодавчу неврегульованість питань розподілу коштів всередині

об'єднаної громади й передавання повноважень без відповідного фінансового забезпечення. Розширення повноважень на місцевому рівні потребує кваліфікованих кадрів для реалізації поставлених завдань. Зростання навантаження на працівників у таких сферах, як медицина, землекористування, освіта; надання адміністративних послуг на рівні об'єднаних територіальних громад у результаті збільшення повноважень, але без створення відповідних додаткових структур, оскільки повноваження передаються швидше за надання фінансової підтримки, без відповідного матеріального заохочення – усе це суттєво знижує мотивацію й активність, а іноді і формує негативне ставлення до процесу децентралізації [54].

Отже, сьогодні Україна робить лише перші кроки на шляху до децентралізації і економічного зростання Україна, внаслідок чого виникають порушення запланованих строків реалізації її етапів. Створюється необхідне законодавче забезпечення щодо децентралізації, яке поступово із законопроектів перетворюється у Закони України, які є необхідною базою для ухвалення організаційних та соціально-економічних рішень. Проте виникають певні ускладнення надто повільним формуванням спроможних громад та змінами адміністративно-територіального устрою України через розмежування повноважень між органами держави та самоврядування, між рівнями самоврядування і територіальними органами виконавчої влади.

Інформованість суспільства свідчить про наявність проблем в інформаційному забезпеченні процесу децентралізації. Велика кількість населення не знає і не усвідомлює суті децентралізації. Децентралізація в Україні має певні зрушення, перші вдалі та невдалі приклади проведених змін, котрі мають створювати умови для вдалого соціально-економічного розвитку територій та спрямовуватися на підвищення рівня та якості життя населення, а також збільшення обсягу та якості суспільних послуг [38].

3.2. Оцінка соціально-економічних ризиків у земельних відносинах територіальних громад

Ефективність адміністративно-фінансової децентралізації характеризується формуванням надійної платформи для соціально-економічного зростання територіальних суспільних систем різних рівнів і мала б супроводжуватись підвищенням рівня та якості життя їх населення. Разом з тим, до найважливіших очікуваних результатів децентралізації належить і підвищення рівня інвестиційної привабливості територій, що може стати запорукою активізації інвестиційної діяльності, прискорення темпів відновлюваних процесів матеріального і нематеріального виробництва. Зазначене актуалізує оцінювання впливу адміністративно-фінансової децентралізації (зокрема, в контексті формування власного фінансового (бюджетного) потенціалу міст обласного значення та районів Центрального регіону) на активізацію та характер інвестиційних процесів [54].

В Україні попри позитивну динаміку зростання частки коштів місцевих бюджетів у структурі капітальних інвестицій за джерелами фінансування впродовж 2018-2020 рр., остання все ж залишається незначною, порівняно з часткою інвестицій за рахунок коштів підприємств та організацій. Підвищення обсягів фінансування місцевими бюджетами інвестиційних видатків могли б у майбутньому посприяти розвитку та підвищенню інвестиційної привабливості адміністративних одиниць.

Наприклад, у Центральному регіоні темпів зміни капітальних інвестицій до власних доходів бюджетів міст обласного значення або районів у 2016-2018 рр. становить ≥ 1 у 52,2% досліджуваних адміністративних одиниць (зокрема, в Черкаській області – 76,9% адміністративних одиниць, у Вінницькій – 60,6%, у Полтавській – 48,4%, а в Кіровоградській – лише 20%). Це невисокий показник по Україні (рис. 3.2).

Ефективність інвестування власних коштів місцевих бюджетів в соціально-економічний розвиток відповідних адміністративних одиниць у 2018-

2020 рр. оцінимо на прикладі міст обласного значення Вінницької області (табл. 3.2).

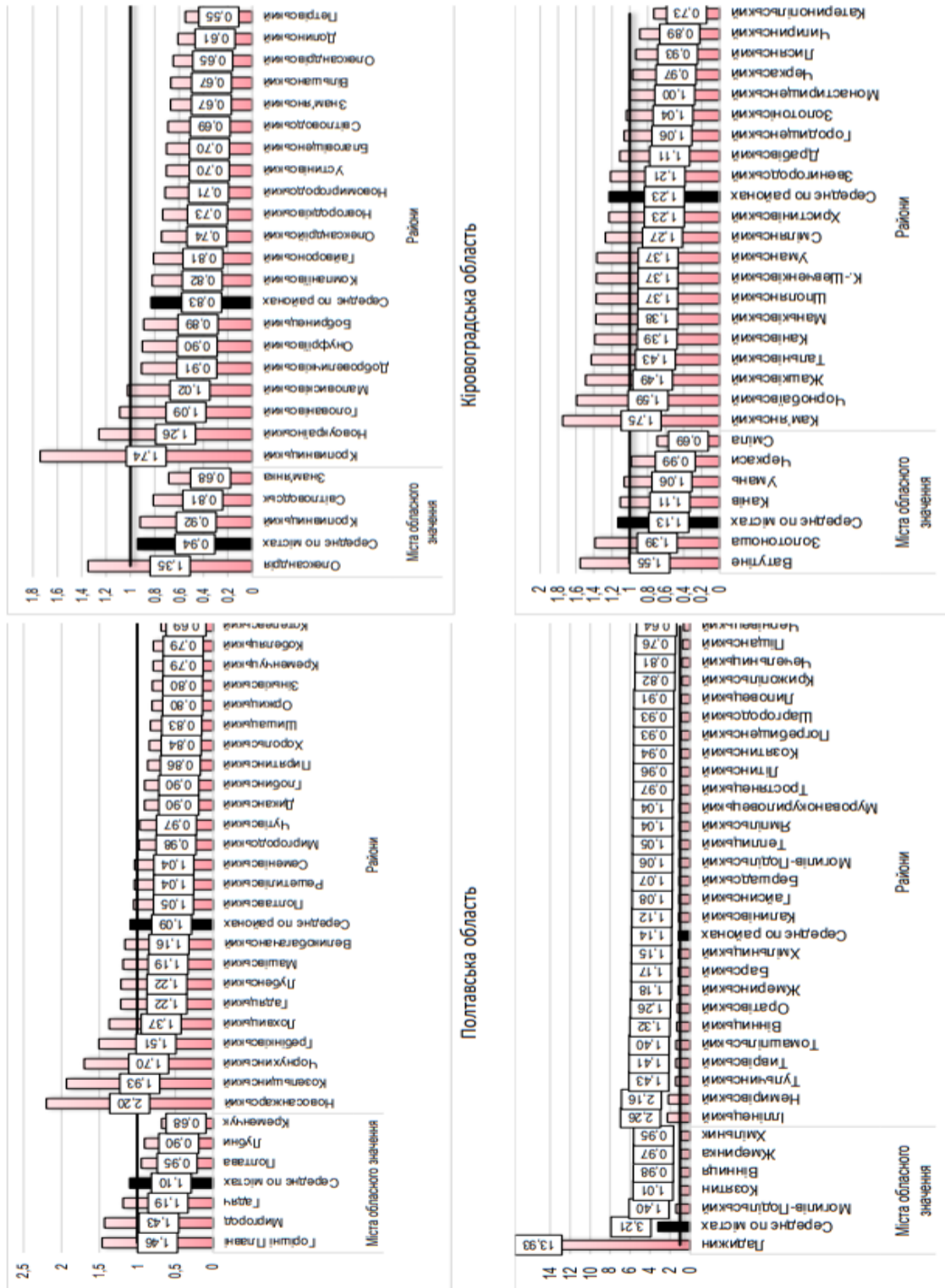

Рис.3.2. Співвідношення темпів зростання капітальних інвестицій до власних доходів бюджетів міст обласного значення та районів центральної України, середньорічний темп приросту за 2018-2020 рр. [54].

Таблиця 3.2.

Коефіцієнти співвідношення темпів росту витрат на соціально-економічний розвиток місцевих бюджетів до зростання власних доходів відповідних бюджетів у 2018-2020 рр.

Видатки бюджету	Міста обласного значення					
	Вінниця	Жмеринка	Козятин	Ладизжин	Могилів-Подільський	Хмільник
Державне управління	1,07	1,08	1,20	1,10	1,09	1,11
Соціальний захист та соціальне забезпечення	0,91	1,07	1,13	0,92	1,10	1,04
Сільське і лісове господарство, рибне господарство та мисливство	0,82	1,61	3,42	нв	2,99	11,39
Благоустрій міст, сіл, селищ	1,07	0,94	1,22	0,92	0,93	1,05
Будівництво, реконструкція, ремонт та утримання автомобільних доріг	---	0,98	1,07	2,29	---	1,75
Житлово-комунальне господарство	1,11	0,91	1,07	0,70	0,85	0,98
Капітальні вкладення	0,92	0,60	1,27	1,06	0,71	0,39
Охорона здоров'я	0,87	нв	---	0,87	1,23	нв
Бібліотеки	0,83	1,06	нв	0,90	0,90	нв
Дошкільні заклади освіти	0,90	0,96	0,95	0,91	0,71	0,89
Загальноосвітні школи	0,70	0,77	0,76	0,72	0,74	0,71
Територіальні центри соціального обслуговування (надання соціальних послуг)	0,44	0,82	0,88	0,51	0,69	0,47
Школи естетичного виховання дітей	0,85	0,90	0,90	0,90	0,94	0,88
Фізична культура і спорт	0,97	0,88	0,82	0,96	0,86	0,85
Всього досліджених показників	14					
Кількість показників, за якими еластичність ≥ 1	3	4	7	3	4	5

Примітка:

- значення показників співвідношення ≥ 1 ;
 – інформація для розрахунків не повна;

нв – відповідні витрати у бюджетах 2018-2020 рр.

Результати дослідження засвідчили низький взаємозв'язок між інфраструктурними видатками та власними доходами досліджуваних місцевих бюджетів, що є негативним явищем, враховуючи зростання чисельності населення у містах обласного значення Вінницької області – з одного боку, а з іншого – збільшення вартості утримання будівель і споруд, міських комунікацій тощо.

3.3. Перспективи розвитку земельних відносин в Україні в умовах реформування

В Україні закладено конституційні засади місцевого самоврядування, ратифіковано Європейську хартію місцевого самоврядування, прийнято ряд базових нормативно-правових актів, які створюють правові та фінансові основи діяльності органів місцевого самоврядування. Проте від часу прийняття Конституції України та базових нормативно-правових актів з питань місцевого самоврядування розвиток місцевого самоврядування фактично здійснювався лише на рівні територіальних громад міст обласного значення, оскільки переважна більшість територіальних громад через їх надмірну подрібненість та надзвичайно слабку матеріально-фінансову базу виявилися неспроможними виконувати всі повноваження органів місцевого самоврядування.

В Україні утворено близько 11 тис. територіальних громад, у більшості з них не утворено виконавчі органи відповідних сільських рад, відсутні бюджетні установи, комунальні підприємства тощо. Органи місцевого самоврядування таких громад практично не можуть здійснювати надані їм законом повноваження [37].

Дотаційність 5419 бюджетів місцевого самоврядування становить понад 70 %, 483 територіальні громади на 90 % утримуються за рахунок коштів державного бюджету [17]. Здійснення постійної фінансової підтримки через районні бюджети малочисельних територіальних громад з використанням системи дотацій вирівнювання є обтяжливим для державного бюджету та стримує розвиток малих міст і великих селищ.

Удосконалення потребує також система територіальної організації влади з метою підвищення ефективності управління суспільним розвитком на відповідній території.

Збереження диспропорційності адміністративно-територіального устрою як основи існування нераціональної територіальної організації влади

(відсутність цілісної території адміністративно-територіальної одиниці базового рівня, перебування територіальної громади села, селища, міста у складі іншої територіальної громади або на території іншої адміністративно-територіальної одиниці, територіальної громади району в місті) призводить до конфлікту компетенції як між органами місцевого самоврядування, так і між органами місцевого самоврядування та місцевими органами виконавчої влади. (рис. 3.3) [14].

Рис. 3.3. Ризики децентралізації в Україні

Джерело: узагальнено автором за даними [14, с. 31; 16, с. 755]

На даний час ефективного та швидкого розв'язання потребують наступні проблеми децентралізації (рис. 3.4) [1].

Зазначені проблеми ускладнюються внаслідок проблем правового та інституційного характеру, а також неузгодженості реформ у різних сферах з реформуванням системи місцевого самоврядування та адміністративно-територіального устрою держави [11].

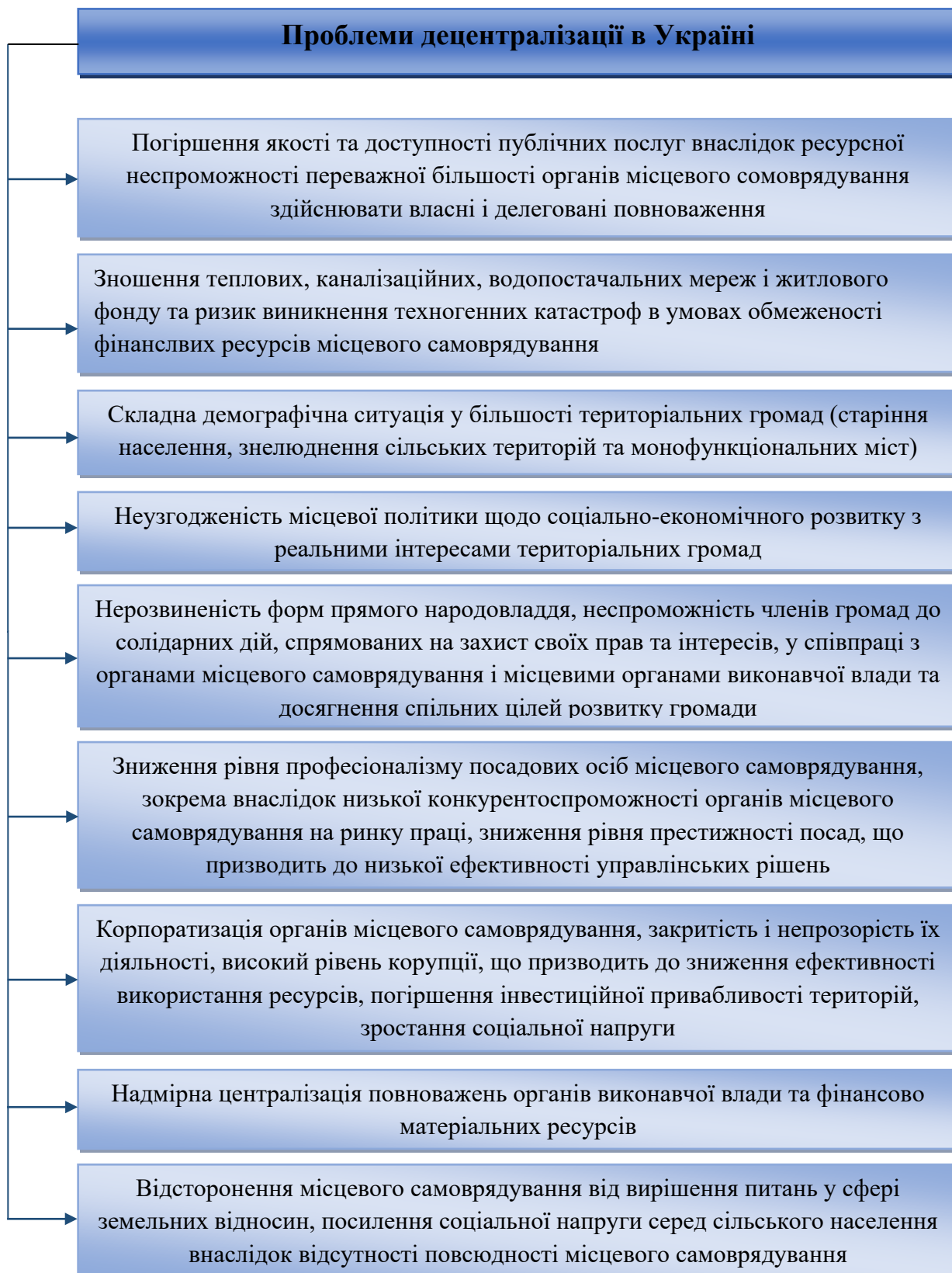

Рис. 3.4. Проблеми децентралізації в Україні

Джерело: узагальнено автором за даними [1, с. 72; 11, с. 21; 24, с. 110]

Проблеми децентралізації в Україні можливо розв'язати шляхом проведення наступних заходів (рис. 3.5) [3].

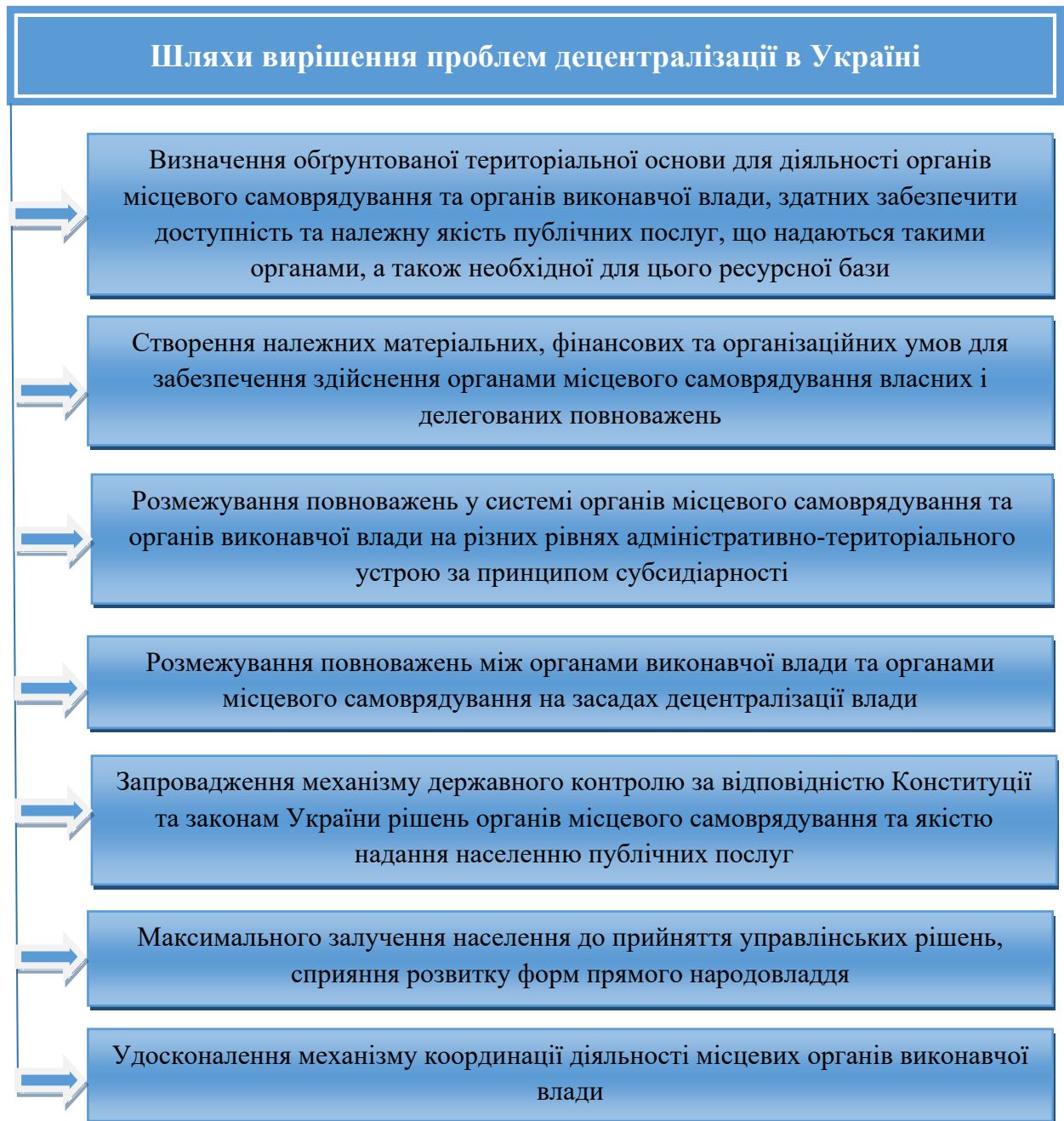

Рис. 3.5. Шляхи вирішення проблем децентралізації в Україні
Джерело: узагальнено автором за даними [3, с. 64; 7; 14, с. 34]

Під час розгляду кроків реформування місцевого самоврядування необхідно враховувати перелічені ризики та передбачати застосування механізмів послаблення їх негативного впливу. Водночас поява тих чи інших

складностей стимулюватиме до швидкого реагування влади та пошуку засобів вирішення існуючих проблем.

Проведення структурних реформ дасть змогу досягти стійкого економічного ефекту за умови гармонізації пріоритетів і етапів зазначених реформ із реформою місцевого самоврядування та територіальної організації влади. Водночас, визначаючи перспективи децентралізації в Україні, дослідники зауважують на очікуваних ризиках, що може спричинити цей процес.

Очікувані результати від реалізації децентралізації в Україні:

– посилення правової, організаційної та матеріальної спроможності територіальних громад, органів місцевого самоврядування, провадженню їх діяльності з дотриманням принципів та положень Європейської хартії місцевого самоврядування;

– впровадження механізму здійснення місцевими держадміністраціями та населенням контролю за наданням органами місцевого самоврядування, територіальними органами центральних органів виконавчої влади публічних послуг;

– запровадження стандартів (нормативів) якості публічних послуг, що надаються населенню органами місцевого самоврядування базового та регіонального рівня, критеріїв оцінювання якості;

– створення сприятливих правових умов для максимально широкого залучення населення до прийняття управлінських рішень, а також розвитку форм прямого народовладдя;

– формування ефективної територіальної системи органів місцевого самоврядування та місцевих органів виконавчої влади для забезпечення сталого соціально-економічного розвитку відповідних адміністративно-територіальних одиниць;

– утворення об'єднаних територіальних громад, спроможних самостійно або через органи місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення;

– визначення чітких меж кожної адміністративно-територіальної одиниці, забезпеченню повсюдності юрисдикції органів місцевого самоврядування на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці та недопущенню наявності в межах території громади інших адміністративно-територіальних одиниць такого ж рівня;

– зміна статусу місцевих держадміністрацій з органів загальної компетенції на контрольно-наглядові органи у системі виконавчої влади з функцією координації діяльності територіальних органів центральних органів виконавчої влади на відповідній території;

– забезпечення розподілу повноважень між органами місцевого самоврядування базового та регіонального рівня, місцевими держадміністраціями та територіальними органами центральних органів виконавчої влади [38].

Таким чином, децентралізація відкриває значні перспективи для забезпечення спроможності місцевого самоврядування самостійно вирішувати питання місцевого життя, зокрема підвищення ролі громадян, їх впливу на процес прийняття та втілення рішень щодо забезпечення умов соціального та економічного розвитку суспільства.

Висновки до III розділу

В результаті дослідження третього розділу дипломної роботи можна зробити наступні висновки:

1. В Україні сьогодні відбувається процес децентралізації влади – реформа, яка передбачає передачу більших повноважень і ресурсів на рівень територіальних громад і має визначальний вплив на політичну, адміністративну, фінансову та інші сфери, в тому числі і освітню;

2. Основними законодавчими актами, які регламентують процес децентралізації є Закони України «Про добровільне об'єднання територіальних громад», «Про засади державної регіональної політики», «Про співробітництво територіальних громад», а також постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року» та «Про затвердження Методики формування спроможних територіальних громад». Не дивлячись на короткий час існування цих нормативних актів, до них уже внесено ряд змін, але вони все рівно залишаються досить загальними і схематичними;

3. Основними цілями децентралізації в Україні є: отримання жителями громад якісних та наближено до місця проживання соціальних, адміністративних та комунальних послуг; надання громадам у розпорядження ресурси – землю, встановлення місцевих податків і зборів; стимулювання економічного розвитку і залучення інвестицій в громади для створення нових робочих місць; наділення невеликих громад можливостями для об'єднання фінансових, майнових та інтелектуальних ресурсів для покращення якості послуг і удосконалення місцевої інфраструктури; розв'язання однієї з важливих проблем, що існують сьогодні – надмірна подрібненість територіальних громад, шляхом їх об'єднання; посилення впливу громади на прийняття рішень, планування розвитку та формування бюджету на місцевому рівні;

4. На сьогодні переважна більшість територіальних громад України, маючи право вирішувати питання місцевого значення, неспроможна це робити

через брак власних коштів, занепад або відсутність інфраструктури (необхідних будівель, споруд, доріг тощо), а також недостатність кваліфікованих кадрів.

Тому значна частина питань місцевого значення не вирішується: не утримуються на належному рівні об'єкти комунальної власності (школи, лікарні тощо), територія, благоустрій;

5. Європейський і світовий досвід свідчать, що місцеві проблеми можуть ефективно вирішуватися виключно на місцевому рівні. Децентралізація передбачає передачу повноважень вирішувати місцеві проблеми на найближчий для людей рівень – від центральних державних структур органам місцевого самоврядування – безпосередньо громадам, а також забезпечити їх власними фінансовими ресурсами, які зроблять їх спроможними ці проблеми вирішувати. Запроваджується відповідальність органів місцевого самоврядування перед виборцями за ефективність своєї роботи, а перед державою – відповідальність за законність;

6. У світі не існує жодної універсальної моделі чи методології, яку б можна в повному обсязі і без змін застосувати в Україні. Різні історичні умови розвитку сприяли формуванню декількох моделей організації місцевого самоврядування, специфічними ознаками яких є типи та форми взаємовідносин органів місцевого самоврядування з органами державної влади. На разі в європейських країнах виділяють три основні моделі місцевого самоврядування, які склалися під час муніципальних реформ, а саме: англосаксонська, континентальна, змішана;

7. Основними проблемами децентралізації в Україні є: складна демографічна ситуація у більшості територіальних громад (старіння населення, знелюднення сільських територій та монофункціональних міст); нерозвиненість форм прямого народовладдя, неспроможність членів громад до солідарних дій, спрямованих на захист своїх прав та інтересів, у співпраці з органами місцевого самоврядування і місцевими органами виконавчої влади та досягнення спільних цілей розвитку громади; корпоратизація органів

місцевого самоврядування, закритість і непрозорість їх діяльності, високий рівень корупції, що призводить до зниження ефективності використання ресурсів, погіршення інвестиційної привабливості територій, зростання соціальної напруги; погіршення якості та доступності публічних послуг внаслідок ресурсної неспроможності переважної більшості органів місцевого самоврядування здійснювати власні і делеговані повноваження;

8. Основними шляхами впровадження реформ з децентралізації в Україні є: розмежування повноважень, прав та обов'язків різних рівнів влади відповідно до сутності правової, демократичної держави та громадянського суспільства, що дозволить досягти балансу інтересів у системі публічних відносин; розробка та реалізація ефективної регіональної політики, спрямованої на забезпечення рівномірного місцевого і регіонального розвитку;

забезпечення втілення принципу субсидіарності як способу подолання конфлікту інтересів між місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування; забезпечення розширення прав територіальних громад щодо вирішення проблем їх життєзабезпечення;

9. Необхідними кроками для здійснення реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні на законодавчому та практичному рівнях мають стати: запровадження трирівневої системи адміністративно-територіального устрою України (область, район, громада – із забезпеченням спроможності місцевого самоврядування); передача функцій виконавчої влади від місцевих адміністрацій виконавчим органам рад відповідного рівня; розподіл повноважень між органами місцевого самоврядування за принципом субсидіарності і наділення саме громад максимально широким колом повноважень; чітке забезпечення повноважень органів місцевого самоврядування необхідними фінансовими ресурсами, в тому числі через їх участь у розподілі загальнодержавних податків; ліквідація державних адміністрацій і створення натомість державних представництв з контрольно-наглядовими і координаційними, а не виконавчими функціями.

Задоволення особистих і суспільних потреб змушує одних осіб вступати в певні відносини з іншими особами, які загалом утворюють суспільні відносини. В основу суспільних відносин покладено виробничі(економічні) відносини, які охоплюють процеси як безпосереднього виробництва, так і подальшого розподілу, перерозподілу, присвоєння і споживання. Зовнішньою формою виробничих відносин є майнові відносини, що складаються з відносин власності та відносин обігу.

РОЗДІЛ IV. ОХОРОНА НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

4.1. Аналіз антропогенного навантаження на ґрунти

Якість навколишнього середовища є визначальним фактором здоров'я нації, збереження його генофонду. У колі сучасних екологічних проблем першочергового значення набуває антропогенне навантаження на ґрунти.

Антропогенний тиск, нераціональне використання, водна і вітрова ерозія, погіршення ґрунтової структури, механічне руйнування та ущільнення ґрунту, постійне збіднення на гумус та поживні речовини, забруднення ґрунту агрохімікатами, перезволоження та засоленість земель, обумовлюють посилення деградаційних процесів [6, с.12-14].

Ґрунт - один з найважливіших компонентів навколишнього природного середовища. Утворюється ґрунт повільно, а зруйнувати його можна дуже швидко. Його основні функції замикаються на одному узагальнюючому показнику – ґрунтовій родючості. Зниження родючості не дає ґрунту можливості виконувати в повній мірі свої функції [2].

Внаслідок антропогенного впливу майже всі земельні ресурси України охоплені гострою кризою, стан використання ґрунтів незадовільний, має тенденцію до погіршення. Не проводяться заходи щодо попередження деградаційних та ерозійних процесів, знизилася обсяги внесення органічних добрив, нераціонально використовується ґрунтовий покрив тощо. Така ситуація склалася майже по всій території України.

Джерела забруднення ґрунтів:

- неправильне внесення добрив
- сільськогосподарські відходи
- промислові відходи
- побутове сміття [6, с.12-14].

Проблема антропогенного навантаження на стан родючості ґрунтів є особливо актуальною серед найважливіших проблем сучасності. Екстенсивний

підхід до використання земель сільськогосподарського призначення обумовлює їх виснаження, внаслідок цього зростає дефіцит гумусу в ґрунті, гальмуються процеси самоочищення, знижується вміст корисної мікробіоти, погіршуються біологічні і агротехнічні властивості ґрунтів [6].

Також особливо загрозливою є ситуація з використанням пестицидів. Їх використання завдає шкоди мікрофлорі й мікрофауні ґрунту, значно знижує врожайність полів, викликає забруднення підземних вод та сприяє поширенню токсичних металів, наприклад, ртуті, міді [45].

Дослідивши ситуацію антропогенного навантаження на ґрунт можна зробити висновок: антропогенний вплив завдає ґрунтам великої, інколи непоправної шкоди. Забруднення ґрунту несе в собі серйозну потенційну загрозу для здоров'я людини, екосистем та економіки в цілому. Особливо небезпечним є неправильне або надмірне використання пестицидів, адже вони проявляють мутагенну, або інші негативні дії на живу природу і людину.

Через неправильне використання добрив в ґрунтах спостерігаються високі концентрації нітратів, що може спричинити отруєння людей.

Для збереження родючості ґрунтів району потрібно проводити раціонально обґрунтовану господарську діяльність на засадах сталого розвитку, проводити постійний моніторинг ґрунтів для відображення їх фактичного стану і проведення доцільного землекористування [11, с.16-19].

Земля завжди була, є і буде обмеженим ресурсом. Дбаючи про успішне майбутнє країни і її сталий розвиток, ми повинні розумно та ощадливо розпоряджатися нашим національним багатством – українською землею, забезпечувати її раціональне використання й охорону.

Під час виконання людиною трудових обов'язків на неї діє сукупність фізичних, хімічних, біологічних та соціальних чинників, що обумовлюють собою виробниче середовище.

Виробниче середовище забезпечує життєдіяльність під час виконання трудових обов'язків, в тому числі і працездатність, але за певних обставин ці чинники можуть являти небезпеку і причиняти шкоду людині. Будь-які реальні

виробничі умови характеризуються як правило наявністю деякої небезпеки для працюючого, що полягає у можливості захворювання, отримання травми чи іншого ушкодження організму [10].

4.2. Дослідження міжнародних та національних законодавчих актів щодо збереження та захисту ґрунтів

Охорона ґрунтів є однією з глобальних проблем сучасності, з якою безпосередньо пов'язане забезпечення продовольством населення нашої планети, кількість якого постійно зростає.

Тому збереження і відтворення родючості ґрунтів, раціоналізація й екологізація аграрного землекористування — це насамперед вирішення продовольчої, економічної, екологічної проблем [10].

Вирішенню завдань поліпшення та відновлення стану ґрунтів присвячений міжнародний стандарт ISO 18504:2017 «Якість ґрунту. Стійке відновлення», який встановлює процедури щодо стійкого відновлення.

Документ містить:

- стандартну методологію, термінологію та інформацію про ключові компоненти і аспектах оцінки стійкого відновлення;
- інформативні рекомендації з оцінки відносної стійкості альтернативних стратегій відновлення.

Стандарт ISO 18504:2017 надає інформацію для практикуючих фахівців щодо сучасного розуміння стійкого відновлення. Він не вказує які саме методи оцінки, показники або значення ваги повинні використовуватися, а скоріше, ознайомлює з концепцією стійкого відновлення в місцевому правовому, політичному, соціально-економічному та екологічному контексті [46].

У посланні комісії ЄС «До тематичної стратегії захисту ґрунтів» визначено низку головних загроз деградації ґрунтів: ерозія, кількісне та якісне зменшення органічних речовин, забруднення, засолення, ущільнення, втрата біологічного різноманіття, накриття, зсуви та повені [46].

Аналіз нормативно-правових актів свідчить, що в Україні сформована відповідна законодавча база, що дає змогу проводити весь комплекс ґрунтоохоронних заходів у правовому полі. Однак, на жаль, більшість норм і положень законів фактично не діють. Дані статистичної та оперативної звітності свідчать, що основні заходи зі збереження родючості ґрунтів проводяться в мінімальних обсягах, а деякі з них узагалі не проводяться, виробництво ж продукції часто призводить до виснаження природної родючості ґрунтів [51].

Щоб виправити цю ситуацію, потрібно розробити й реалізувати цілу низку заходів. Найважливішими з них відновлення державних і обласних програм охорони родючості ґрунтів; впровадження науково обґрунтованих сівозмін; підвищення норм і обсягів внесення органічних добрив, зокрема шляхом використання нетоварної частки врожаю (солома, стерня, подрібнені стебла соняшнику, кукурудзи, сорго, гичка тощо), посівів бобових культур, багаторічних трав та сидератів; запровадження механізмів стимулювання відтворення родючості ґрунтів та компенсації їх втрат із застосуванням балансового методу розрахунку виносу поживних речовин урожаєм сільськогосподарських культур; проведення великомасштабного пов-торного ґрунтового обстеження земель на основі сучасних наукових досліджень у галузі ґрунтознавства; відновлення дії Закону України «Про плату за землю»[18].

У комплексі завдань, без виконання яких важко сподіватися на розв'язання проблем, пов'язаних із заощадливим, раціональним використанням земель сільськогосподарського призначення, пріоритетними вважаємо

Запровадження правових і господарських механізмів які діють на території України для збереження та захисту ґрунту є такі:

- Закон України «Про охорону земель»
- Закону України «Про збереження ґрунтів та охорону їх родючості»
- розроблення Концепції та Національної програми охорони родючості ґрунтів;

- розроблення Концепції та Загальнодержавної програми великомасштабного ґрунтового обстеження.

4.3. Заходи збереження та раціонального використання ґрунтів

Ґрунт називають головним багатством держави й планети. Однак цим стратегічно важливим ресурсом далеко не завжди розпоряджаються раціонально, й в Україні, як і в більшості країн світу, відбувається небезпечний процес деградації ґрунтів, котрий фахівці називають «тихою кризою планети». Зокрема, дані моніторингу земельних ресурсів переконливо засвідчують, що останніми роками наші ґрунти помітно збіднюються і втрачають свої якісні та продуктивні показники [10].

Екстенсивне землеробство зумовило розорювання лучних земель аж до урізу русла ріки, а також схилів, на яких повинні рости ліси, чагарники і трави. В кожній районній соціоекосистемі повинно бути своє науково обґрунтоване співвідношення між полем, лісом, луками, болотами, водоймами, що дасть найвищий господарський ефект і збереже навколишнє середовище.

Не менш важливою справою є організація і дотримання польових, кормових протиерозійних та інших сівозмін. Потрібно оптимізувати розмір полів у сівозмінах, вони у нас часто завеликі. Необхідно перейти до нарізування полів, сівозмін по контурах ґрунтових відмін, а не розбивати різноґрунтові ділянки на правильні прямокутники для вигоди механізованого обробітку [11].

Для збереження фізичних властивостей ґруднів (структури, пористості, оптимального водно-повітряного режиму) слід різко скоротити повторність обробітку, перейти на прогресивні форми обробітку і ефективні легкі машини і механізми. Обробіток ґрунту та догляд за посівами повинні бути комплексними, виконуватись повним набором якісних навісних та причепних знарядь [11].

Безплужний обробіток ґрунту є одним з елементів ефективного обробітку, що покликаний щадити ґрунт, дати можливість відтворюватись цінним властивостям землі. На порядку денному нульовий обробіток, тобто механічне

втручання один раз в кілька років. Технологія нульового обробітку ґрунту вдосконалюється і їй без сумніву належить майбутнє.

Альтернативою ультрахімізованого методу господарювання є органічне (біологічне) землеробство, яке повністю виключає застосування отрутохімікатів і неякісних мінеральних добрив. Проте це землеробство вимагає високої культури, дотримання всіх термінів та вимог обробітку ґрунту і догляду за рослинами, застосування біологічних методів захисту рослин від шкідників та бур'янів. Воно невіддільне від добре поставленої насінневої справи, наявності високоврожайного і стійкого проти вірусів і грибків гібридного насіння [10].

При органічному (біологічному) землеробстві на перших порах врожаї дещо нижчі (на 10-20%), але його продукція ціниться на світовому ринку значно дорожче від вирощеної із застосуванням міндобрив та отрутохімікатів, іноді навіть у 2-3 рази. Органічне землеробство засноване на застосуванні органічних добрив, перш за все гною, торфу, сапропелів [11].

Для боротьби з водною ерозією на схилах у гірських районах на височинах великого значення набуває терасування. Сучасна техніка дає змогу використовувати для землеробства схили до крутизною до 30 градусів [2].

Ліс є найбільш ефективним засобом захисту ґрунту від ерозії. Великі дерева з потужною кореневою системою і трав'яна рослинність, корені яких утворюють складне сплетіння, ніби захоплюють ґрунт у міцну сітку. Ліс затримує дощову і снігову воду, перешкоджаючи тим самим утворенню поверхневого стоку. На другому місці по вологозатриманню є луки, які добре захищають ґрунт від ударів водних капелів і від дії сонячного проміння. Велике значення мають лісосмуги, які захищають ґрунти від водної і вітрової ерозії. Найбільша роль таких лісосмуг в степових засушливих районах, які є дієвим засобом боротьби із засухою суховіями [10].

Забрудненість ґрунту отрутохімікатами в значній мірі залежить від того, як їх застосовують і зберігають. Необхідно дуже суворо дотримуватися правил використання засобів захисту рослин, так як при невмілому використанні

хімічних речовин вони із союзника землероба перетворюються у жорстокого ворога [10].

Важливим аспектом у даній проблемі є охорона земель від шкідливого впливу промислових, комунальних та інших відходів, викидів стічних вод. Щороку сотні тисяч гектарів родючих земель відводяться під різні види житлового та промислового будівництва. Необхідні екстренні заходи по збереженню ріллі. Потрібно законодавчо оголосити родючі землі недоторканими, найбільш цінним національним багатством країни, запорукою процвітання майбутніх поколінь наших людей [2].

Крім агротехнічних заходів збереження ґрунтів необхідно широко використовувати економічні та юридичні важелі, які є особливо ефективними в умовах ринкових відносин.

Висновки до IV розділу

Ґрунт називають головним багатством держави й планети. Однак цим стратегічно важливим ресурсом далеко не завжди розпоряджаються раціонально, й в Україні, як і в більшості країн світу, відбувається небезпечний процес деградації ґрунтів. Зокрема, дані моніторингу земельних ресурсів переконливо засвідчують, що останніми роками наші ґрунти помітно збіднюються і втрачають свої якісні та продуктивні показники.

Окрім запровадження правових і господарських механізмів, про які йшлося вище, на мою думку, не менш важливо змінити світоглядну позицію людей щодо ставлення до земельних ресурсів, домогтися усвідомлення ними життєвої потреби спрямувати природокористування в раціональне й науково обґрунтоване русло, виховати свідомість справжнього власника цього унікального природного дару з відповідним до нього ставленням.

Забрудненість ґрунту отрутохімікатами в значній мірі залежить від того, як їх застосовують і зберігають. Необхідно дуже суворо дотримуватися правил використання засобів захисту рослин, так як при невмілому використанні хімічних речовин вони із союзника землероба перетворюються у жорстокого ворога.

Важливим аспектом у даній проблемі є охорона земель від шкідливого впливу промислових, комунальних та інших відходів, викидів стічних вод. Щороку сотні тисяч гектарів родючих земель відводяться під різні види житлового та промислового будівництва. Необхідні екстренні заходи по збереженню ріллі. Потрібно законодавчо оголосити родючі землі недоторканими, найбільш цінним національним багатством країни, запорукою процвітання майбутніх поколінь наших людей.

РОЗДІЛ V. ОХОРОНА ПРАЦІ

5.1. Вступ до розділу охорона праці

Під час виконання людиною трудових обов'язків на неї діє сукупність фізичних, хімічних, біологічних та соціальних чинників, що обумовлюють собою виробниче середовище.

Виробниче середовище забезпечує життєдіяльність під час виконання трудових обов'язків, в тому числі і працездатність, але за певних обставин ці чинники можуть являти небезпеку і причиняти шкоду людині. Будь-які реальні виробничі умови характеризуються як правило наявністю деякої небезпеки для працюючого, що полягає у можливості захворювання, отримання травми чи іншого ушкодження організму [4].

Сукупність чинників трудового процесу і виробничого середовищ, які впливають на здоров'я і працездатність людини під час виконання нею трудових обов'язків, складають умови праці. На якість умов праці впливає кількість шкідливих та небезпечних чинників, що супроводжують виробничий процес в реальних умовах. Дослідження цих чинників є, безумовно важливим завданням, тому що це дозволить застосовувати відповідні засоби захисту працюючих від впливу небезпечних та шкідливих виробничих факторів та підвищити рівень безпеки на робочих місцях в цілому [7].

Відповідно до ГОСТ 12.0.003-74 ССБТ «Опасные и вредные производственные факторы. Классификация» за своїм походженням та природою дії всі НШВФ поділяють на [7]:

- фізичні;
- хімічні;
- біологічні;
- психофізіологічні.

До фізичних виробничих факторів належать машини, механізми, вироби і заготовки, що рухаються або обертаються; конструкції, які

руйнуються; системи, устаткування або елементи обладнання, які знаходяться під підвищеним тиском; підвищена запиленість і загазованість повітря; підвищена або знижена температура повітря робочої зони, поверхонь обладнання, матеріалів; підвищені рівні шуму, вібрації, ультразвуку, інфразвуку; підвищений або знижений барометричний тиск та його різкі коливання; підвищена та знижена вологість повітря; підвищена швидкість руху та підвищена іонізація повітря; підвищений рівень іонізуючих випромінювань; підвищене значення напруги в електричній мережі; підвищені рівні статичної електрики, електромагнітних випромінювань; підвищений рівень напруженості електричного, магнітного полів; відсутність або недостатність природного світла; недостатня освітленість робочої зони; підвищена яскравість світла; знижена контрастність; прямий та віддзеркалений блиск; підвищена пульсація світлового потоку; підвищені рівні ультрафіолетової та інфрачервоної радіації; гострі кромки, задирки, шершавість на поверхні заготовок, інструментів та обладнання; розташування робочого місця на значній висоті відносно землі (підлоги); слизька підлога; невагомість [51].

До хімічних НШВФ відносяться хімічні речовини, які за характером дії на організм людини поділяються на токсичні, подразнюючі, сенсibiliзуючі, канцерогенні, мутагенні та такі, що впливають на репродуктивну функцію. За шляхом проникнення в організм людини вони поділяються на такі, що потрапляють через: органи дихання; шлунково-кишковий тракт; шкіру та слизові оболонки [4].

До біологічних НШВФ відносяться патогенні мікроорганізми (бактерії, віруси, рикетсії, спірохети, грибки, найпростіші) та продукти їхньої життєдіяльності, а також макроорганізми (тварини та рослини) [4].

До психофізіологічних НШВФ відносяться [4]:

- фізичні (статичні та динамічні) перевантаження;
- нервово-психічні перевантаження (розумове перенапруження, перенапруження аналізаторів, монотонність праці, емоційні перевантаження).

Інтенсивний або тривалий вплив виробничих факторів може призвести до надмірного функціонального напруження або стати причиною професійних захворювань.

Організація робочого місця

Посада суб'єкта дипломної роботи – проєктант КП «Київський міський центр земельного кадастру та приватизації землі», а саме працівник з персональним комп'ютером (ПК). Робоче місце та умови праці мають наступні характеристики. Розміщення устаткування займає оптимальне положення, достатній робочий простір, що дозволяє здійснювати всі необхідні рухи і переміщення. Конструкція робочого місця забезпечує підтримання комфортної робочої пози з такими ергономічними характеристиками: ступні ніг – розташовані на підлозі; стегна – в горизонтальній площині; передпліччя – вертикально; лікті – під кутом 70-90 град, до вертикальної площини; зап'ястя зігнуті під кутом не більше 20 град, відносно горизонтальної площини, нахил голови – 15-20 град, відносно вертикальної площини [49].

Висота, ширина робочої поверхні столу, а також висота столу забезпечує можливість виконання операцій в зоні досяжності моторного поля. Робоче сидіння підйомно-поворотне, регулюється за висотою, кутом нахилу сидіння та спинки, відстанню спинки до переднього краю сидіння, висотою підлокітників. Регулювання кожного параметра є незалежне, має надійну фіксацію. Поверхня сидіння плоска, передній край – заокруглений [52].

Поверхня сидіння, спинки та підлокітників напівм'яка, з неслизьким, ненаелектризуючим, повітронепроникним покриттям та забезпечує можливість чищення від бруду.

Клавіатура розміщується на спеціальній робочій поверхні на відстані оптимальній робочій відстані. Розміщення принтера забезпечує добру видимість екрану відео терміналу [52].

Перелік шкідливих та небезпечних виробничих чинників

Негативний вплив комп'ютера на людину є комплексом який включає ряд факторів:

- 1) Електромагнітні поля біля комп'ютера (особливо низькочастотні) надають певний вплив на людину.

Випромінювання низької частоти в першу чергу негативно впливає на центральну нервову систему, викликаючи головний біль, запаморочення, нудоту, депресію, безсоння, відсутність апетиту, стрес. Особливо страждають від цього процеси навчання і запам'ятовування.

Низькочастотне електромагнітне поле може з'явитися причиною шкірних захворювань (вугрі, екзема, рожевий лишай та ін), хвороб серцево-судинної системи та шлунково-кишкового тракту; воно впливає на білі кров'яні тільця, що призводить до виникнення пухлин, у тому числі і злоякісних [47].

Нерухома і напружена поза проектанта (оператора за ПК).

Характерною особливістю професії оператора ПК є статичний режим роботи: великий обсяг роботи доводиться виконувати в сидячому положенні. При цьому більшість груп м'язів перебувають у постійному напруженні, що призводить до швидкої стомлюваності, сприяє розвитку патологічних вигинів хребта: грудного кіфозу, сплющення шийного лордозу і формуванню сколіозів. Ненормальний стан хребта (неправильна постава, різного роду викривлення, зміщення або деформація міжхребцевих дисків) може стати причиною захворювання [52].

- 2) Робота з дисплеєм передбачає насамперед візуальне сприйняття відображеної на екрані монітора інформації, тому значного навантаження піддається зоровий апарат працюють з ПК.

Непродумана організація робочого місця, є причиною наявності відблисків на лицьовій панелі екрана та відсутності необхідного рівня освітленості робочих місць, погане сприйняття слідує недотриманню оптимальної відстані від очей оператора до екрану [52].

Відблиски відносяться до чинників, які дуже сильно заважають сприймати інформацію з екрана монітора. Вони змушують неусвідомлено міняти положення голови і корпусу, напружувати зір, щоб прочитати потрібну інформацію на екрані. При цьому очі відчувають додаткове напруження,

відбувається збільшення навантаження на шию, спину, плечі і руки, що призводить до швидкої стомлюваності всього організму.

Робота комп'ютера супроводжується акустичними шумами, включаючи ультразвук.

5.2 Аналіз шкідливих та небезпечних виробничих чинників

Обчислювальна техніка є джерелом істотних тепловиділень, що може привести до підвищення температури і зниження відносної вологості в приміщенні. У приміщеннях, де встановлені комп'ютери, повинні дотримуватися певні параметри мікроклімату. У санітарних нормах СН-245-71 встановлені величини параметрів мікроклімату, що створюють комфортні умови.

Мікроклімат робочої зони

Принцип нормування мікроклімату – створення оптимальних умов для теплообміну тіла людини з навколишнім середовищем (Табл. 5.1) [4].

Таблиця 5.1

Параметри мікроклімату в залежності від пори року, характеру трудового процесу і характеру виробничого приміщення

<i>Період року</i>	<i>Параметр мікроклімату</i>	<i>Величина</i>
Холодний	Температура повітря в приміщенні	22 ... 24 ° С
	Відносна вологість	40 ... 60%
	Швидкість руху повітря	до 0,1 м / с
Теплий	Температура повітря в приміщенні	23 ... 25 ° С
	Відносна вологість	40 ... 60%
	Швидкість руху повітря	0,1 ... 0,2 м / с

Приміщення, де є комп'ютери, повинно бути достатньо просторим. Мінімальна площа на один комп'ютер – 6 м², мінімальний об'єм – 20 м³.(Табл. 5.2) [4].

Таблиця 5.2

Норми подачі свіжого повітря в приміщення, де розташовані комп'ютери

<i>Характеристика приміщення</i>	<i>Об'ємна витрата подається в приміщення свіжого повітря, м³ / на одну людину в годину</i>
Об'єм до 20м ³ на особу	Не менше 30
20 ... 40м ³ на особу	Не менше 20
Більш 40м ³ на особу	Природна вентиляція

Природне та штучне освітлення

Робота з ПК найчастіше відбувається в приміщеннях зі штучним освітленням, яке повинно забезпечувати правильну роботу очей і наближати до оптимальних умов зорове сприйняття, яке буває при природному сонячному освітленні.

Людина має як центральний так і периферичний зір. Перший – для сприйняття кольорів і об'єктів малих розмірів, другий – для сприйняття навколишнього фону і великих об'єктів. Центральний зір вимагає більшої яскравості, а паличковий діє у сутінках або напівтемряві. Враховуючи, що при роботі з дисплеями задіяно саме центральний зір, стає зрозумілою необхідність достатнього освітлення приміщення, де знаходиться комп'ютер [48].

Виробничий шум, ультразвук, інфразвук, вібрація

Шум погіршує умови праці надаючи шкідливу дію на організм людини.

Під впливом шуму знижується концентрація уваги, поширюються фізіологічні функції, з'являється втома у зв'язку з підвищеними енергетичними витратами і нервово-психічним напруженням, погіршується мовна комутація. Все це знижує працездатність людини і її продуктивність, якість і безпеку

праці. Тривала дія інтенсивного шуму (вище 80 дБ (А)) на слух людини приводить до його часткової або повної втрати (табл.5.3) [52].

Таблиця 5.3

Гранично допустимі рівні звуку залежно від категорії тяжкості і напруженості праці

<i>Напруженості праці</i>	<i>Категорія важкості праці</i>			
	<i>I. Легка</i>	<i>II. Середня</i>	<i>III. Важка</i>	<i>IV. Дуже важка</i>
I. Мало напружений	80	80	75	75
II. Помірно напружений	70	70	65	65
III. Напружений	60	60	-	-
IV. Дуже напружений	50	50	-	-

Рівень шуму на робочому місці математиків-програмістів і операторів відеоматеріалів не повинен перевищувати 50дБА, а в залах обробки інформації на обчислювальних машинах – 65дБА.

5.3 Розробка заходів з охорони праці

Робоче місце має бути з хорошою вентиляцією. З одного боку це важливо для охолодження різних частин комп'ютера, який виділяють тепло в процесі роботи (системний блок, монітор, принтер і т.п.), а з іншого боку приплив свіжого повітря в достатній мірі забезпечує організм киснем.

Для забезпечення комфортних умов використовуються як організаційні методи (раціональна організація проведення робіт залежно від пори року і доби, чергування праці і відпочинку), так і технічні засоби (вентиляція, кондиціонування повітря, опалювальна система) [52].

Для зниження рівня шуму стіни і стеля приміщень, де встановлені комп'ютери, можуть бути облицьовані звукопоглинальними матеріалами. Рівень вібрації в приміщеннях обчислювальних центрів може бути понижений шляхом встановлення устаткування на спеціальні віброізолятори [52].

Загальні правила оптимальної організації освітлення полягають у наступному [53]:

- 1) Слід уникати великого контрасту між яскравістю екрану і навколишнього простору. Оптимальним вважається їх вирівнювання.
- 2) Забороняється робота з комп'ютером в темному або напівтемному приміщенні.

Освітлення в приміщеннях з ПК повинно бути змішаним: природним і штучним [53].

Відповідно до санітарних норм, в якості джерел загального штучного освітлення краще вього використовувати переважно люмінесцентні лампи типу ЛБ з розсіювачами або екрануючими ґратами. Вони менше дратують, ніж будь-які інші лампи штучного освітлення.

Джерела світла необхідно рівномірно розподіляти по кімнаті, komponуючи в суцільні або переривчасті лінії. Грамотна організація освітлення здатна підвищити продуктивність праці при зоровій роботі середньої труднощі – на 5–6 %, при дуже важкою – на 15% [52].

Головними елементами робочого місця працівника з ПК є стіл і крісло. Конструкція і розміри столу і крісла повинні сприяти тому, щоб оператор займав оптимальну позу, при якій витримуються певні кутові співвідношення між «шарнірними» частинами тіла.

У конструкції столу необхідно передбачити наявність висувних горизонтальних панелей для клавіатури та маніпулятора «миша» на рівні 5–10 см нижче поверхні столу, щоб забезпечити оптимальне кутове співвідношення в ліктьових і кистьових суглобах [45].

5.4. Пожежна безпека

Приміщення, в яких розташовані комп'ютери, слід оснащувати переносними вуглекислотними вогнегасниками з розрахунку на кожні 20 м² площі приміщення з урахуванням гранично допустимої концентрації вогнегасної речовини.

Персональні комп'ютери після закінчення роботи на них повинні відключатися від мережі.

Не рідше одного разу на квартал необхідно очищати від пилу агрегати та вузли.

При роботі з комп'ютерами задля забезпечення пожежної безпеки забороняється:

- 1) проводити роботи з ремонту ПК безпосередньо в операторному залі;
- 2) зберігати постійно в комп'ютерних залах перфокарти та перфострічки,
- 3) магнітні стручки та дискети, інші носії інформації, запасні блоки та деталі (зберігатися там можуть лише носії інформації, необхідні для поточної роботи);
- 4) залишати без нагляду увімкнену в мережу електронну апаратуру, яка використовується для випробування та контролю ПК [45].

До приміщень для в яких розташовані комп'ютери існують наступні вимоги пожежної безпеки (Рис.5.1):

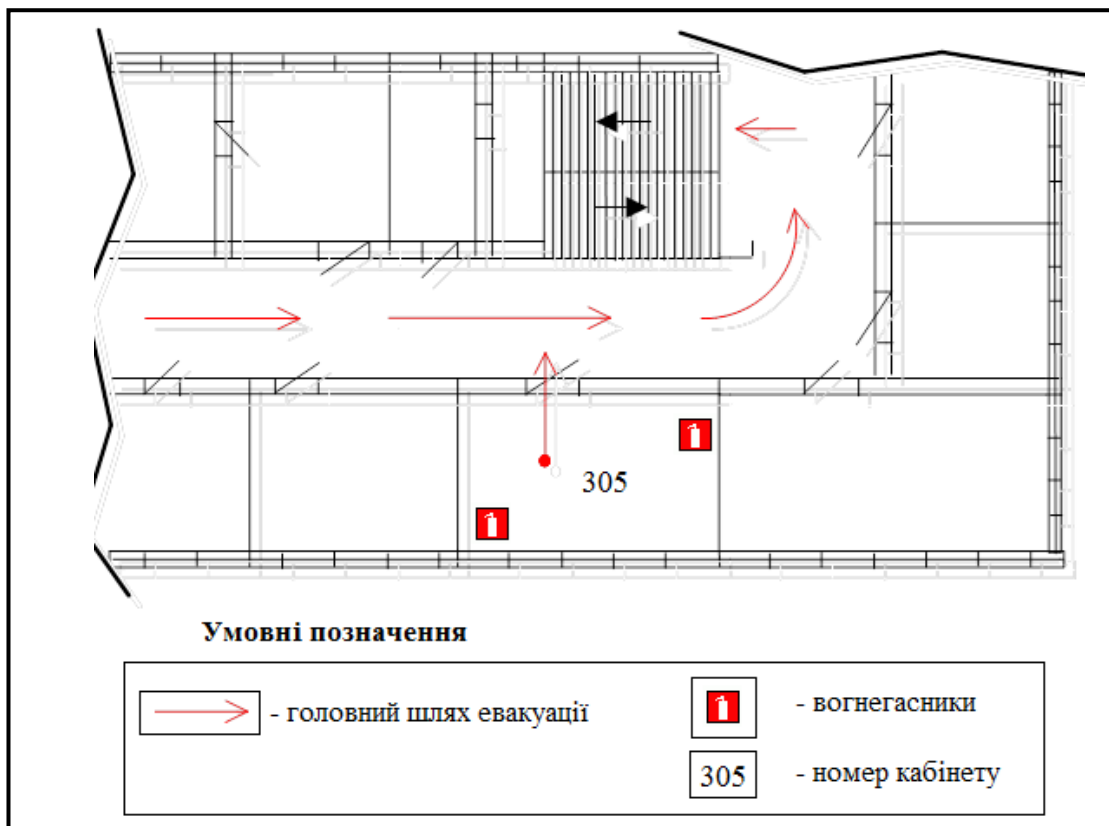

Рис. 5.1. Схема евакуації при пожежі [45]

- 1) наявність двох вогнегасників;
- 2) матеріали які використовуються для покриття стелі та стін не мають містити вогненебезпечних речовин;
- 3) деревостружкові і деревоволокнисті плити повинні застосовуватися тільки при їх глибокому просоченні вогнезахисними складами;
- 4) сталеві несучі і захищаючі конструкції повинні бути захищені вогнезахисними матеріалами і фарбами;
- 5) у приміщеннях, де немає постійної присутності персоналу, необхідно встановлювати автоматичну систему пожежного захисту;
- 6) машинні зали площею більш 250m^2 повинні мати не більше двох виходів;
- 7) не можна залишати без спостереження включену в мережу електронну машину;
- 8) не можна залишати на пристроях залишки проводів, вату, марлю і інший обтиральний матеріал [53].

5.5. Розрахунок кратності повітрообміну при вентиляції виробничого приміщення

Розрахунок вентиляції приміщень зазвичай виробляють ще на стадії проектування будинку. Її основна мета - це створення всередині приміщень певного мікроклімату, який повинен підтримуватися постійно.

Пристрій вентиляційної системи будівлі необхідно починати з розрахунку її продуктивності (повітрообміну). Для цього потрібні деякі точні показники: розміри приміщень будинку, тобто площа і висота стель, кількість людей, які тривалий час знаходяться в них, а також призначення кожного приміщення [4].

Часто заміські забудовники споруджують вентиляцію «на око», тим самим роблять велику помилку.

Існують дві прості формули, за якими можна легко провести приблизний розрахунок. З їх допомогою визначають повітрообмін за кількістю осіб, які

будуть постійно перебувати в приміщеннях, або по кратності. Розраховувати показник повітрообміну треба відразу за двома формулами, але до виробництва вибирається той показник, який вище.

Отже, формула продуктивності вентиляційної системи, що розраховується за кількістю людей:

$$L = N \times L_{(\text{norm})}, \text{ де} \quad (5.1)$$

- L - продуктивність системи;
- N - кількість людей;
- $L_{(\text{norm})}$ - це константа, що визначає витрата необхідного повітря на одну людину, вона дорівнює $60 \text{ м}^3 / \text{год}$.

Формула, за якою розраховується кратність повітрообміну:

$$L = S \times H \times n, \text{ де} \quad (5.2)$$

- S – площа приміщень;
- H – висота стель;
- n – кратність повітрообміну. Даний показник стандартний, він виведений розрахунковим і досвідченим шляхом. Для його вибору існує таблиця повітрообміну, в якій вказані дані для житлових, громадських і виробничих приміщень. для приміщень з комп'ютерними системами дорівнює – 9.

Розраховуємо продуктивність вентиляційної системи:

$$L = 5 \times 60 = 300 \text{ м}^3 / \text{год} \quad (5.3)$$

Розраховуємо кратність повітрообміну:

$$L = 20 \times 4,5 \times 9 = 720 \text{ об/м} \quad (5.4)$$

За наявності декількох комп'ютерів в одній кімнаті відстань між екраном одного монітора і задньою стінкою іншого має бути не менше 2 м. Відстань між бічними стінками двох сусідніх моніторів повинно бути не менше 1,2 м. Не допускається розташування моніторів екранами назустріч один одному, т. тобто користувач не повинен мати візуального контакту з екранами інших дисплеїв [50].

Дотримуються такі вимоги:

- робочі місця розміщуються на відстані не менше 1 м від стін зі світловими прорізами;
- відстань між бічними поверхнями відеотерміналів не менша за 1,2 м;
- відстань між тильною поверхнею одного відеотерміналу та екраном іншого не менша за 2,5 м;
- прохід між рядами робочих місць не менший за 1 м.

Висновки до V розділу

Науково-технічний прогрес вніс серйозні зміни в умови виробничої діяльності робітників розумової праці. Їх праця стала більш інтенсивним, напруженим, які вимагають значних витрат розумової, емоційної і фізичної енергії. Тому керівники підприємств (саме керівники, так як виконання більшості заходів по збереженню здоров'я часто не задрості від самих працівників у силу різних обставин), де використовується комп'ютерна техніка, необхідно комплексно вирішувати проблеми ергономіки, гігієни і організації праці, регламентації режимів праці та відпочинку.

Отже, для створення безпечних та комфортних умов роботи фахівці з ПК необхідно дотримуватися наступних умов:

- для збереження здоров'я працівників, необхідно дотримуватися всіх вимог до приміщень, де відбувається робота з комп'ютерами;
- необхідно подбати про правильне розміщення робочих місць як щодо безпосередньо кімнати, так і щодо всієї будівлі підприємства;
- слід забезпечити робітників сучасної комп'ютерної меблями, яка була б зручна у використанні і не доставляла почуття дискомфорту, була пристосована до особливостей людського організму, але не слід забувати про те, що вона по можливості повинна вибиратися для кожної людини;
- необхідно прагнути забезпечення всіх працівників сучасною комп'ютерною технікою, або ж забезпечити техніку спеціальними захисними пристроями (наприклад, захисний фільтр);
- повинен бути встановлений правильний режим праці та відпочинку.

Дотримання цих заходів призводить до того, що підвищується продуктивність праці, скорочується кількість професійних захворювань, крім це працівники знаходяться завжди в гарному настрої.

ВИСНОВОК

В ході дипломної роботи було визначено та проаналізовано систему земельних відносин та її функціонування в сучасних умовах, земельні ресурси в умовах децентралізації влади. Було знайдено та запропоновано шляхи удосконалення земельних відносин в умовах децентралізації влади. Проаналізувавши дану ситуацію можна зробити наступні висновки:

- на процеси розвитку земельних відносин впливала політика державної влади щодо земельних відносин в кожен конкретну історичну епоху;
- суттю земельної реформи була зміна власника землі, тобто землю передавали до тих осіб, які могли її ефективно обробляти і дбати про її збереження.

Одним із основних завдань реформи децентралізації є посилення ролі територіальних громад із наданням їм права самим розпоряджатися землями, котрі перебувають як у межах населених пунктів, так і поза ними. У другому розділі дипломної роботи досліджено тенденції розвитку правових аспектів реформи децентралізації у сфері земельних відносин. Проаналізовано проблеми законодавчого забезпечення реформи децентралізації можна прийти до висновків:

1. В Україні сьогодні відбувається процес децентралізації влади – реформа, яка передбачає передачу більших повноважень і ресурсів на рівень територіальних громад і має визначальний вплив на політичну, адміністративну, фінансову та інші сфери, в тому числі і освітню;
2. Основними законодавчими актами, які регламентують процес децентралізації є Закони України «Про добровільне об'єднання територіальних громад», «Про засади державної регіональної політики», «Про співробітництво територіальних громад», а також постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року» та «Про

затвердження Методики формування спроможних територіальних громад». Не дивлячись на короткий час існування цих нормативних актів, до них уже внесено ряд змін, але вони все рівно залишаються досить загальними і схематичними;

3. Основними цілями децентралізації в Україні є: отримання жителями громад якісних та наближено до місця проживання соціальних, адміністративних та комунальних послуг; надання громадам у розпорядження ресурси – землю, встановлення місцевих податків і зборів; стимулювання економічного розвитку і залучення інвестицій в громади для створення нових робочих місць; наділення невеликих громад можливостями для об'єднання фінансових, майнових та інтелектуальних ресурсів для покращення якості послуг і удосконалення місцевої інфраструктури; розв'язання однієї з важливих проблем, що існують сьогодні – надмірна подрібненість територіальних громад, шляхом їх об'єднання; посилення впливу громади на прийняття рішень, планування розвитку та формування бюджету на місцевому рівні;
4. На сьогодні переважна більшість територіальних громад України, маючи право вирішувати питання місцевого значення, неспроможна це робити через брак власних коштів, занепад або відсутність інфраструктури (необхідних будівель, споруд, доріг тощо), а також недостатність кваліфікованих кадрів. Тому значна частина питань місцевого значення не вирішується: не утримуються на належному рівні об'єкти комунальної власності (школи, лікарні тощо), територія, благоустрій;
5. Європейський і світовий досвід свідчать про те, що місцеві проблеми можуть ефективно вирішуватися виключно на місцевому рівні. Децентралізація передбачає передачу повноважень вирішувати місцеві проблеми на найближчий для людей рівень – від центральних державних структур органам місцевого самоврядування – безпосередньо громадам,

- а також забезпечити їх власними фінансовими ресурсами, які зроблять їх спроможними ці проблеми вирішувати. Запроваджується відповідальність органів місцевого самоврядування перед виборцями за ефективність своєї роботи, а перед державою – відповідальність за законність;
6. У світі не існує жодної універсальної моделі чи методології, яку б можна в повному обсязі і без змін застосувати в Україні. Різні історичні умови розвитку сприяли формуванню декількох моделей організації місцевого самоврядування, специфічними ознаками яких є типи та форми взаємовідносин органів місцевого самоврядування з органами державної влади. На разі в європейських країнах виділяють три основні моделі місцевого самоврядування, які склалися під час муніципальних реформ, а саме: англосаксонська, континентальна, змішана;
7. Основними проблемами децентралізації в Україні є: складна демографічна ситуація у більшості територіальних громад (старіння населення, знелюднення сільських територій та монофункціональних міст); нерозвиненість форм прямого народовладдя, неспроможність членів громад до солідарних дій, спрямованих на захист своїх прав та інтересів, у співпраці з органами місцевого самоврядування і місцевими органами виконавчої влади та досягнення спільних цілей розвитку громади; корпоратизація органів місцевого самоврядування, закритість і непрозорість їх діяльності, високий рівень корупції, що призводить до зниження ефективності використання ресурсів, погіршення інвестиційної привабливості територій, зростання соціальної напруги; погіршення якості та доступності публічних послуг внаслідок ресурсної неспроможності переважної більшості органів місцевого самоврядування здійснювати власні і делеговані повноваження;
8. Основними шляхами впровадження реформ з децентралізації в Україні є: розмежування повноважень, прав та обов'язків різних рівнів влади

відповідно до сутності правової, демократичної держави та громадянського суспільства, що дозволить досягти балансу інтересів у системі публічних відносин; розробка та реалізація ефективної регіональної політики, спрямованої на забезпечення рівномірного місцевого і регіонального розвитку;

9. Забезпечення втілення принципу субсидіарності як способу подолання конфлікту інтересів між місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування; забезпечення розширення прав територіальних громад щодо вирішення проблем їх життєзабезпечення;
10. Необхідними кроками для здійснення реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні на законодавчому та практичному рівнях мають стати: запровадження трирівневої системи адміністративно-територіального устрою України (область, район, громада – із забезпеченням спроможності місцевого самоврядування); передача функцій виконавчої влади від місцевих адміністрацій виконавчим органам рад відповідного рівня; розподіл повноважень між органами місцевого самоврядування за принципом субсидіарності і наділення саме громад максимально широким колом повноважень; чітке забезпечення повноважень органів місцевого самоврядування необхідними фінансовими ресурсами, в тому числі через їх участь у розподілі загальнодержавних податків; ліквідація державних адміністрацій і створення натомість державних представництв з контрольно-наглядовими і координаційними, а не виконавчими функціями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Борщ Г. А., Вакуленко В. М., Гринчук Н. М., Дехтяренко Ю. Ф., Ігнатенко О. С., Куйбіда В. С., Ткачук А. Ф., Юзефович В. В. Ресурсне забезпечення об'єднаної територіальної громади та її маркетинг: навч. посіб. / [Г. А. Борщ, В. М. Вакуленко, Н. М. Гринчук, Ю. Ф. Дехтяренко, О. С. Ігнатенко, В. С. Куйбіда, А. Ф. Ткачук, В. В. Юзефович] – К. : – 2017. – 107 с.
2. Бреславець А.І. Техногенно забруднені ґрунти та шляхи їх поліпшення / Андрій Ігорович Бреславець. – К. : Урожай, 2016. - 74 с.
3. Величко В.А. Інвестиційно-інноваційне забезпечення завершення земельної реформи / В.А. Величко, І.О. Новаковська // Вісник аграрної науки. – 2017. - №6. – С.70-73.
4. Гігієнічна класифікація праці за показниками шкідливості та небезпечності факторів виробничого середовища, важкості та напруженості трудового процесу. Гігієнічні нормативи ГН 3.3.5-8-6.6.1 2002 р. Видання офіційне Київ, 2001 рік - 46 с.
5. Горбулін В.П. Земельні відносини в Україні. / В.П. Горбулін, Л.Д. Греков. // Землевпорядний вісник. – 2016. - № 4. – С.12-15.
6. Грабак Н.Х. Техногенно забруднені землі та шляхи їх безпечного використання в агропромисловому виробництві / Н.Х. Грабак, Ю.І. Будикіна // Екологічний вісник. – 2016. - № 4. – С. 12-14.
7. ДБН В.2.5 - 28-2006 . Природне і штучне освітлення. - К.: Мінбуд України, - 2008 - 74 с.
8. Дорош Й.М. Напрями підвищення ефективності сільськогосподарського землекористування на регіональному рівні (на прикладі Київської області) / Й.М. Дорош, М.П. Стецюк. – К: Урожай, 2011. – 168 с.
9. Земельна реформа на регіональному рівні / [Дорош Й.М., Осипчук С.О., Стецюк М.П., Дорош С.О.]. – К. :ЗАТ «ВІПОЛЬ», 2011. – 186 с.

- 10.Кравець О.П. Сучасний стан та проблеми фітоочищення ґрунтів від радіонуклідів і важких металів / Олег Петрович Кравець. – К. : Прополіс, 2014. - 122 с.
- 11.Курильців Р.М. Захист земель як основа досягнення сталого землекористування / Р.М. Курильців // Вісник аграрної науки. – 2017. - № 7. – С.16-19.
- 12.Мартин А.Г. Новий методичний підхід до нормативної грошової оцінки земель несільськогосподарського призначення / А. Г. Мартин // Землеустрій і кадастр. – 2013. - № 2. – С. 37-59 .
- 13.Мірошніченко А.М. Науково-практичний коментар Земельного кодексу України / А.М. Мірошніченко, Р.І. Марусенко. – 5-те вид., змін. та доповн. – К. : Алерта, 2013. – 544 с.
- 14.Новаковська І.О. Методологічні аспекти формування землекористування у містах за видами економічної діяльності / І.О.Новаковська // Таврійський науковий вісник. – 2016. - №96. – С.51-58.
- 15.Новаковська І.О. Методологічні аспекти збереження основного національного багатства України / І.О. Новаковська // Вісник аграрної науки. – 2017. - №8. – С.71-76.
- 16.Новаковська І.О. Формування комунальної власності на землю та проблеми організації землеустрою та земельного кадастру / І.О. Новаковська // Земельне право України. Теорія і практика. – 2014. - № 5-6. – С. 44-48 .
- 17.Новаковська І.О. Проблеми реалізації права приватної власності на землю / І.О. Новаковська // Землевпорядний вісник. – 2015. - № 4. – С. 30-32
- 18.Новаковська І.О. Регулювання громадського контролю землекористування / І.О.Новаковська // Економіка АПК. – 2016. - №9. – С. 43-50.
- 19.Новаковська І.О. Основи економіки землекористування / Ірина Олексіївна Новаковська. – К. : Просвіта, 2013. – 224 с.
- 20.Новаковська І.О. Трансформація сільськогосподарського землекористування / Ірина Олексіївна Новаковська. – К. : Прут, 2016. – 208 с.

21. Новаковська І. Ефективність використання земель міст / Ірина Новаковська, Євген Ільющенко // Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. – 2014. - № 3-4. – С. 118-123.
22. Новаковська І.О. Сучасні проблеми регулювання системи землекористування міст / І.О.Новаковська // Економіст. – 2016.-№9.–С.15-17.
23. Новаковський Л.Я. Довідник із землеустрою / Леонід Якович Новаковський. – К. : Аграр. наука, 2015. – 492 с.
24. Новаковська І.О. Управління міським землекористуванням / Ірина Олексіївна Новаковська.-К.: Просвіта, 2016. – 304 с.
25. Новаковський Л.Я. Концептуальні положення впорядкування території для містобудівних потреб / Л.Я. Новаковський, І.О. Новаковська // Землевпорядний вісник. – 2015. - № 1. – С. 22-26 .
26. Новаковська І.О . Інституціональне забезпечення землевпорядкування міст / І.О. Новаковська // Інвестиційно-інноваційні засади розвитку національної економіки в ринкових умовах: міжнар. наук.-техн. конф. – 2015. – С. 45-46 .
27. Новаковська І.О. Платність землекористування та проблеми оцінки земель / І.О.Новаковська, В.П. Филька, В.І. Шведа // Вісник аграрної науки. – 2015. - № 1. – С. 66-70.
28. Новаковська І.О. Еколого-економічний механізм функціонування землекористування / І.О. Новаковська // Вісник аграрної науки. – 2016. - №10. – С.65-67.
29. Новаковська І.О. Ефективність міського землекористування / І.О.Новаковська // Економіст. – 2016. - №8. – С.24-29.
30. Новаковський Л.Я. Уроки земельного реформування / Л.Я. Новаковський І.П. Будзилович. – К. : Урожай, 2002.- 128 с.
31. Новаковська І.О. Оцінка земель та нерухомого майна: методичні рекомендації до виконання курсової роботи для студентів напряму підготовки 6.080101 «Геодезія, картографія та землеустрій» [Електронний ресурс] / І.О. Новаковська, Н.Ф. Іщенко // Методичний вісник – 2016. – 48 с.

32. Новаковська І.О. Деградація земель мегаполісів: оцінка та проблеми локалізації / І.О.Новаковська // Вісник аграрної науки. - 2017. - №8. - С. 139-147.
33. Новаковська І.О. Моніторинг сільськогосподарського землекористування / І.О.Новаковська // Вісник аграрної науки. – 2016. - № 4. – С.69-75.
34. Новаковська І.О. Економічна оцінка втрат, пов'язаних з вилученням земель і обмеженнями у землекористуванні / І.О.Новаковська // Вісник аграрної науки. – 2016. - № 8. – С.57-62.
35. Новаковська І.О. Охорона ландшафтно-рекреаційного комплексу міст / І.О.Новаковська // Вісник аграрної науки. – 2016. - №9. – С.72-75.
36. Новаковська І.О. Зонування міських територій за цільовим призначенням (на прикладі міста Києва) / І.О.Новаковська, Є.Г. Джикаєв // Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. – 2014. - № 3-4. – С. 83-88.

Internet – ресурси:

37. Головне управління Держгеокадастру в Київській області // [Електронний ресурс]. – URL: <http://www.http://kyivska.land.gov.ua>
38. Держгеокадастр України // [Електронний ресурс]. – URL: <http://www.http://land.gov.ua>
39. Земельний кодекс України від 25.10.2001 № 2768-III (зі зм. і доп.) / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2768-14> .
40. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (зі зм. і доп.) / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> .
41. Про прискорення земельної реформи та приватизацію землі: Постанова Верховної Ради України від 29.06.1992 № 2200-12 зі зм. і доп.) / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2200-12>.

42. Про оренду землі: Закон України від 08.09.1999 № 161-14 (зі зм. і доп.) / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/161-14>.
43. Про землеустрій: Закон України від 22.05.2003 № 858-IV (зі зм. і доп.) / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/858-15>.
44. Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві: Закон України від 17.10.1990 № 400-12 (зі зм. і доп.) / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/400-12>.
45. Про охорону праці: Закон України від 14.10.1992 № 2694-XII (зі зм. і доп.) / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2694-12>.
46. Про охорону земель: Закон України від 04.06.2009 № 962-15 (зі зм. і доп.) / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/962-15>.
47. Про затвердження порядку ведення Державного земельного кадастру:: Постанова Верховної Ради України від 17.10.2012 № 1051 зі зм. і доп.) / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1051-2012-п>.
48. Про експертну грошову оцінку земельних ділянок: Постанова Кабінету Міністрів України від 11.10.2002 р № 1531 (зі зм. і доп.) / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1531-2002-п>.
49. Про ДЗК: Закон України від 09.12.2011 № 3613-17 (зі зм. і доп.) / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3613-17>.
50. Про оцінку земель: Закон України від 11.12.2003 № 1378-IV (зі зм. і доп.) / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1378-15>.

51. Регулювання земельних відносин у сучасному місті : монографія / [Ю. Ф. Дехтяренко, О. І. Драпиковський, І. Б. Іванова] ; за ред. В. М. Вакуленка, М. К. Орлатого. – К. : НАДУ, 2009. – 156 с.
52. Санітарні норми мікроклімату виробничих приміщень. ДСН 3.3.6.042-99: Постанова Головного державного лікаря України від 01.12.99 №42 // База даних «Законодавство України» / Міністерство охорони здоров'я України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1776-12>
53. Санітарні норми виробничого шуму, ультразвуку та інфразвуку. ДСН 3.3.6.037-99: Постанова Головного державного лікаря України від 01.12.99 №37 // База даних «Законодавство України» / Міністерство охорони здоров'я України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1236-12>
54. Соціально-економічний розвиток територіальних громад Центральної України в умовах децентралізації: науково-аналітична доповідь / наук. ред. д.е.н., проф. Сторонянської І.З. Львів, ІРД НАНУ. 2019. 104 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»)
55. Третяк А. М. Управління земельними ресурсами / А. М. Третяк, О.С. Дорош. – Вінниця.: Нова книга, 2006. – 360 с.